

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ
ΣΤΟΝ ΧΡΗΣΤΟ ΤΣΟΥΝΤΑ

Τὰ διαφεύγοντα τοὺς πολλοὺς, ὑφ' ἑτέρων δ'
εἰρημένα σποράδην ἢ πρὸς ἀναθήμασιν ἢ ψη-
φίσμασιν εὐρημένα παλαιοῖς πεπείραμαι συνα-
γαγεῖν, οὐ τὴν ἄχρηστον ἀθροίζων ἱστορίαν,
ἀλλὰ τὴν πρὸς κατανόησιν ἤθους καὶ τρόπου
παραδιδούς.

Πλουτ. Νικίας 1, 5

Ο ΜΕΝΤΩΡ, Χρονογραφικὸ καὶ Ἱστοριοδικικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ, ὁ ὁποῖος συντάσσει τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα.

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ:

Πρὸς τοὺς Ἐταίρους: 1-5 • Χρῆστος Τσοῦντας (1857-1934): 6-34 • Maurice Druon
(1918-2009): 35-39.

Ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἐλευθερίας Κονδυλάκη Κόντου

ISSN 1105-7181

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήναι
Fax 210 3644996 • τηλ. 210 3625531 • secr@archetai.gr • www.archetai.gr

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ • ΤΕΥΧΟΣ 91 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2009

Πρὸς τοὺς Ἐταίρους

Ἔχουν περάσει ἐπὶ χρόνια ἀπὸ τὶς ἡμέρες τοῦ ζητήματος τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος. Οἱ ἑταῖροι θυμοῦνται τὰ πικρὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων, τὰ κείμενα τοῦ Μέντορος καὶ τὴν ἀξιοθρήνητη κατάληξη τοῦ πράγματος, δηλαδή τὴν κατασκευὴ τῶν γιγαντιαίων ὀλυμπιακῶν ἐγκαταστάσεων σὴν πεδιάδα τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ., τὴ χρήση τους ἔνδεκα φορές γιὰ ἀσκήσεις καὶ ἀγῶνες, τὴν ἐγκατάλειψή τους καὶ τὸ σημερινὸ ρήμαγμά τους. Τὸ ἐπιχείρημα τῶν λίγων κυβερνητικῶν ἀρχαιολόγων γιὰ τὴν ἀνόσια ὑποστήριξη ποὺ πρόσφεραν αὐτοβούλως ὡς «ἐπιστημονικοὶ σύμβουλοι» τῆς Κυβέρνησης ἦταν πᾶς ὁ τόπος μὲ τὶς ὀλυμπιακὲς κατασκευὲς θὰ γινόταν καλύτερος. Δὲν ἔγινε φυσικὰ καὶ οὔτε ὑπάρχει περίπτωση, σ' ὀλόκληρη τὴ Γῆ, ἕνας ἱστορικὸς τόπος νὰ βελτιωθεῖ μὲ τὴν κατασκευὴ σύγχρονων κτισμάτων. Χάνει τὴν ἱστορικότητά του, γιατί χάνει τὴ μορφὴ του.

Ἵσα εἰπώθησαν καὶ γράφηκαν ὑπὲρ τοῦ Μαραθῶνος σὶς ἐφημερίδες πίστευα πᾶς θὰ εἶχαν δημιουργήσει εὐμένες κλίμα ὑπὲρ τῶν ἱστορικῶν τόπων, τοιλάχιστον ἐκείνων ποὺ θεωροῦνται διεθνῶς ὡς ἄξιοι σεβασμοῦ. Δὲν συμβαίνει ἔτσι. Ἡ καταφρόνια πρὸς ὅ,τι ἱστορικὸ συνεχίζεται σὸ ὄνομα τῆς προόδου τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων. Ἀφορμὴ μοῦ δίνει ἕνα ἄρθρο τοῦ κ. Π. Μανδραβέλη σὴν

«Καθημερινή» τῆς 23 Αὐγούστου 2008, μὲ τίτλο «Ἡ ναυμαχία τοῦ Μαραθῶνος». Τὸ ἄρθρο ἔχει ὡς θέμα τὴν κατασκευή μαρίνας στὴ Νέα Μάκρη, στὸν κόλπο τοῦ Μαραθῶνος. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ὑπάρχει ἰσχυρὴ ἀντίδραση ἐκ μέρους μερίδος τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ οἱ ὁποῖοι προβάλλουν πολλὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς μαρίνας, κυρίως ἱστορικά.

Τὸ κυριότερο ἐπιχείρημα εἶναι πὺς στὸν κόλπο τοῦ Μαραθῶνος, στὴν ἀκρογιαλιὰ τοῦ Σχινιά, εἶχε προσορμισθεῖ τὸ 490 π.Χ. ὁ περσικὸς στόλος, πὺς μνημονεύει ὁ Ἡρόδοτος¹: καταγομένης ἐξ τὸν Μαραθῶνα τὰς νέας ὄρμιζε οὗτος. Φυσικά, τὸ γεγονός αὐτό, ὅτι τὰ περσικὰ πλοῖα ἄραξαν στὴν παραλία τοῦ Μαραθῶνος, δὲν κάνει τὸν τόπο ἱστορικὸ καὶ ὀρθὰ ὁ ἀρθρογράφος τὸ ἐπισημαίνει γενικῶς: «Ἀλλὰ ὁ Ξέρξης [ὁ Δάτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης] μέχρι νὰ κατέβει στὸν Μαραθῶνα ἀγκυροβόλησε στὴ μισθὴ Ἑλλάδα». Συνεχίζει ὅμως καὶ ἀναπτύσσει τὸ ἐπιχείρημά του: «Ὅποιοδήποτε ἔργο κι ἂν ξεκινήσει στὴ χώρα, ὅλο καὶ κάποια ἀρχαία δικαιολογία θὰ βρεθεῖ, γιὰ νὰ τὸ σταματήσει. Κάπου ἀγκυροβόλησε ὁ Ξέρξης, κάπου ξάπλωσε ὁ Μιλτιάδης, ἀπὸ κάπου πέρασε ὁ Μανουὴλ Κομνηνός, κάπου στρατοπέδευσε ὁ Κιοταχῆς κ.ο.κ». Γιὰ δυστυχία μας ὅμως, κάνει τὴν παραλία ἱστορικὸ τόπο ἢ συνάφειά της μὲ τὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ. καὶ ἡ ὕστατη σύγκρουση ἐκεῖ, στὴν παραλία, τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Πέρσους ὅταν ἐκεῖνοι πανικόβλητοι ἐπιβιβάζονταν στὰ πλοῖα τους.

Εἶναι φανερὸ πὺς μὲ τὸ ἄρθρο γίνεται προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ σὺς ἀρχαιότητες, δηλαδὴ στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἕνα μέρος τῆς κακοδαιμονίας τοῦ τόπου. Βεβαίως ἡ Ἑλλάδα ἦταν γεμάτη ἀπὸ μνημεῖα καὶ ἐρείπια τοῦ παρελθόντος τὰ ὁποῖα κατὰ μεγάλο μέρος καταστράφηκαν μετὰ τὸ 1833. Λίγα παραδείγματα ἀρκοῦν. Πρῶτη πρῶτη ἢ Ἀντιβασιλεία γιὰ νὰ κατασκευάσει τὴν ὁδὸ Πειραιῶς κατέστρεψε τὸ Μακρὸ Τεῖχος τὸ ὁποῖο χρησιμοποίησε γιὰ χαλίκι. Οἱ κυβερνήσεις τῆς πρῶτης καὶ τῆς δεύτερης βασιλείας ἐπέτρεπαν τὴ λατόμευση τοῦ Λυκαβητιοῦ, τῆς Πινύκας καὶ τοῦ Μουσείου. Σὲ ἀπόσταση μέτρων ἀπὸ τὸ μνημεῖο τοῦ Φιλοπάππου ὑπῆρχε λατομεῖο. Ὁ Λόφος καὶ τὰ γύρω ἀπὸ τὴν Ἑλευσίνα ἔγιναν τοιμέντο. Τὸ πανέμορφο λιμάνι τῆς Αἰλίδας εἶχε τὴν ἴδια τύχη. Ὁ Ἴλιος ἐγινε ὀχετὸς καὶ λεωφόρος, τὸ Φάληρο ἐπιχώθηκε

καὶ ὁ τόπος τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη ἔγινε τόπος ἀγοραῖος μὲ τὸ μπογιατισμένο μνημεῖο τοῦ στρατάρχη νὰ στέκεται ἀπορημένο καὶ ν' ἀναρωτιέται: τί γυρεύει ἐκεῖ;

Γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε σὸ θέμα τοῦ κ. Μανδραβέλη, ὁ Μαραθὼν δὲν ἦταν ὅποιοδήποτε μέρος τοῦ κόσμου καὶ ἡ Ἑλλάδα δὲν διέθετε δεύτερο οὔτε ὁ ὑπόλοιπος κόσμος ἰσάξιο. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γραμματέως τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ρίζου Νερουλοῦ γίνονταν προσπάθειες γιὰ τὴν προστασία του. Τὰ ἐντελῶς τελευταῖα χρόνια ἔγινε ἀγώνας γιὰ νὰ ἀλλάξει ὁ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ τὴν ἀπόφασή του κατασκευῆς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ λεμβοδρομίου σὸ πεδῖον τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ. Ὁ Ὑπουργὸς δὲν πείστηκε, οἱ βάλτοι ὅμως πὸν χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ λεμβοδρόμιο ἀνήκουν σὸ πεδῖο τῆς μάχης, ἔτσι πιστεύεται σὴν ἐπιστήμη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Grote. Τὸ ζοφερὸ ἐκεῖνο σχέδιο τῆς Κυβέρνησης πραγματοποιήθηκε καὶ μᾶς ἔμεινε ἓνα ἀχρηστο Ὀλυμπιακὸ ἔργο καὶ μία ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ ἐνὸς ἱστορικοῦ τόπου.

Σωστὰ γράφεται σὸ ἀρθρο ὅτι ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸν Τύμβο εἶναι χτισμένη. Ἄν ὅμως ψάξει κανεὶς στὰ ἀρχεῖα τῆς ἀρμόδιας γιὰ τὴν προστασία του Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων, θὰ βρεῖ καταγγελίες καὶ μηνύσεις γιὰ τὴν κατασκευὴ ὄλων, ἀνεξαιρέτως, τῶν παρανόμων κτισμάτων τῆς περιοχῆς, τόσες ὅσα εἶναι τὰ κτίσματα καὶ περισσότερες. Οἱ ἀρμόδιες γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων Ὑψηρεσίες, Ἀστυνομία, Δικαστήρια, Πολεοδομία, εἶχαν ἄλλες ἐντολές, αὐτὲς πὸν ἐφαρμόζουν καὶ σήμερα γιὰ τὸ λατομεῖο τοῦ Μαρκόπουλου ἢ τὶς βιομηχανίες κοντὰ στὸν Ἄσωπό.

Ὁ Μαραθὼν ἦταν μοναδικὸς τόπος γιὰ τὴ μορφὴ του καὶ τὴ σημασία του. Ὁ κόλπος πὸν πρόκειται νὰ γίνῃ τὸ τεχνητὸ νησὶ καὶ ἡ μαρίνα ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ τοπίου. Δὲν πρόκειται γιὰ τὸ μέρος πὸν ξάπλωσε ὁ Μιλτιάδης – ξάπλωσαν μόνον 192 Ἀθηναῖοι, 6400 Πέρσες καὶ πολλοὶ Πλαταιεῖς – δὲν προλάβαινε ἄλλωστε, γιὰτὶ μετὰ τὴ μάχη, πρὶν 2499 χρόνια, πῆρε τοὺς στρατιῶτες καὶ γύρισε σὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς Πέρσες πὸν ἔπλεαν πρὸς τὸ Φάληρο. Ἀκόμη ὁ Μαραθὼν δὲν ἦταν ὁ τόπος ὅπου στρατοπέδευσε ὁ Κιοιταχῆς, δὲν ἦταν οὔτε τὰ Δερβενάκια τοῦ Δράμαλη, τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Νικηταρᾶ πὸν κι αὐτὰ μᾶς ἔφεραν τὴν ἐλευθερία. Ἀλλά, νομίζω ὅτι καὶ αὐτὰ εἶναι ἀπὸ καιρὸ ξεγραμμένα, ὅπως καὶ τὰ ἀμέτρητα πεδῖα μεγάλων

μαχῶν, ἐνδόξων, περισσότερο ἐνδόξων ἀπὸ τὰ ἀμέτρητα διατηρούμενα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, ὅπου οἱ ἐπὶ ἡλῶδες εὐρωπαϊοὶ σκότωναν τοὺς ντόπιους Ἰνδιάνους. Οἱ σημερινοὶ Ἀμερικανοὶ ὅμως σέβονται τὴν ἱστορία τους ἔστω κι ἂν δὲν ἔχει τὴ λάμψη τῶν Περσικῶν πολέμων.

Ὁ κ. Μανδραβέλης ἔχει δίκαιο ὅταν γράφει ὅτι ἡ «χιλιοπαιγμένη ἄρνηση – μὲ βάση τὸ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον ἐνὸς τόπου – δὲν πείθει πλέον» γιὰτὶ πραγματικὰ τὸν τόπο καὶ τὸν Μαραθῶνα τὸν κατέστρεψαν οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοί του, καὶ δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ διαμαρτύρονται. Οἱ κυβερνήσεις ὅμως ἱκανοποιουσαν καὶ ἱκανοποιουῶν πάντα τὶς ἐπιθυμίες τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας, θεληματικὰ ἀνίκανες νὰ προσπαθεύσουν ὅ,τι βρήκαμε ἀπὸ τοὺς παλαιότερους. Μόνη τῆς ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, «ἡ μάστιγα τῆς Ἑλλάδος» κατὰ τὴ ρῆση πρῶην Πρωθυπουργοῦ «δὲν πείθει» γιὰτὶ μιλάει γλῶσσα ἀκατάληπτη στοὺς σημερινούς κατοίκους τῆς χώρας, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοὺς Δυτικούς πῆραν μόνο τὰ λογιστικὰ ουστήματα. Τὴν παιδεία ὄχι.

Ἡ σημερινὴ μορφή τῆς Ἑλλάδας εἶναι καθρέφτισμα τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας τῶν κατοίκων τῆς ἀπὸ τὸ 1833 ἕως σήμερα. Δὲν φταῖνε μόνο οἱ σημερινοί, φταῖνε καὶ οἱ παλιότεροι. Μόνο ὅτι οἱ σημερινοὶ ἔπρεπε νὰ ἔχουν γνώση ἔπειτα ἀπὸ 180 χρόνια ἐλευθερίας καὶ συνεχοῦς φθορᾶς. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ γνώση περιορίζεται πλέον σ' ἐκείνους πὸν διαμαρτύρονται γιὰ τὴ μαρίνα τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὸ λατομεῖο τοῦ Μαρκόπουλου καὶ τὴ μόλυση τοῦ Ἀσωποῦ. Τὸ πῶδ σπουδαῖο ὅμως εἶναι τοῦτο. Μποροῦν οἱ κάτοικοι τοῦ τόπου τούτου καὶ οἱ Κυβερνήσεις του νὰ εἰποῦν καὶ σὲ μᾶς καὶ σὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, τί θέλουν ἀπὸ τὸ παρελθόν; Ἄν τὰ κατάλοιπά του τοὺς εἶναι ἐνοχλητικά, ὑπάρχει ἡ λύση τῶν γειτόνων μας. Τοὺς τὰ χαρίζουμε καὶ φτιάχνουμε ἕνα παρελθὸν σὲ χαρτιά, ὅπως τὸ θέλουμε, σὲ μέτρα μας καὶ χωρὶς ἀγκωνάρια, παλιόπαιρες καὶ ἐνοχλητικὲς ἀνασκαφὲς καὶ ἀπαγορεύσεις. Ἄν ὅμως οἱ γείτονες θεωρήσουν ὡς πρώτη νίκη τους ἐναντίον μας τὴ μάχη τῆς Χαϊρώνειας τοῦ 338 π.Χ., ὅπου ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος νίκησαν τοὺς ἐνωμένους Ἀθηναίους καὶ Θηβαίους, νὰ μὴ διαμαρτυρηθεῖ κανεὶς κάτοικος τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὅτι καὶ ὁ κάμπος τῆς Χαϊρώνειας εἶναι σπουδαῖος ἱστορικὸς τόπος. Ἄλλὰ ἐκεῖ, κοντὰ σὲ λιοντάρι του, ἀποφα-

Ἡ πεδιάδα τῆς Χαϊρώνειας (1910). Στὸ βάθος δεξιὰ ὁ λέων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀναστήλωσής του.

οἴσθηκε τελευταῖα νὰ γίνῃ ἰδιωτικὸ ἐργοστάσιο ἠλεκτρισμοῦ, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις. Ἐὰν τὸ ἐργοστάσιο θὰ βλάψῃ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, ἢ τοὺς κοιμισμένους ἐκεῖ, ἀπὸ τὸ 338 π.Χ. ἱερολοχίτες, δὲν τολμῶ νὰ προβλέψω. Γνωρίζω ὅμως καλὰ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος μπορεῖ νὰ μὴν ἀγαποῦν τὰ ἀρχαῖα καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τόπους, γὰρ τὸν ἐμποδίζουν σὰ οἰκοδομικὰ καὶ ἐπιχειρηματικὰ ἔργα τους, πιστεύουν ὅμως ὅτι καλὸν δέ γε κληρονομεῖν πατρῶας εὐδοξίας (εἶναι ὅμως λαμπρὸ νὰ κληρονομοῦν τὴ δόξα τοῦ πατέρα)². Ἡ φράση ἀφορᾷ τὰ παιδιὰ τῶν σκοιτωμένων Ἀθηναίων σὴ μάχῃ τῆς Χαϊρωνείας, ἔχει ὅμως ἐφαρμογὴ σὲ ὅλους μας, ἀπὸ τὸ 1821 ἕως σήμερα.

1. VI, 113.

2. [Δημοσθ.], Ἐπιτάμιος 37.

Χρήστος Τσοούντας (1857-1934), φοιτητής στη Γερμανία.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ*

(1857-1934)

Τοῦ Χρήστου Τσουντα γνωρίζουμε καλά τὸ ἔργο, τὶς ἀνασκαφές ποῦ ἔκανε καὶ τὶς μελέτες ποῦ ἔγραψε. Ἡ κρίση γιὰ τὴν προσφορά του στὴν ἐπιστήμη εἶναι ἀπὸ καιρὸ τελειωτικὴ καὶ δίκαιη. Ὅταν ὁμως θελήσουμε νὰ τὸν ἰδοῦμε στὴν καθημερινή του ζωὴ, νὰ μάθουμε τί πίστευε γιὰ τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ θέματα τοῦ καιροῦ του, βρισκόμαστε στὸ σκοτάδι. Ὑπῆρξε μεγάλος ἐρευνητής, ἔτυχε ὀμόθυμης ἀναγνώρισης ἀπὸ τοὺς ὁμοτέχνους του, Ἕλληνες καὶ ξένους, ἀλλὰ ἡ προσωπικὴ του εἰκόνα εἶναι ἄγνωστη. Μαθητές του μᾶς ἔχουν δώσει μιὰ λαμπρὴ, ἐπίσημη, περιγραφή του ποῦ κρύβει ὅλα ὅσα θὰ θέλαμε νὰ γνωρίζουμε γιὰ κείνον.

Γεννήθηκε τὸ 1857, τὴ χρονιὰ ποῦ πέθανε ὁ Διονύσιος Σολωμός, ἕξι χρόνια μετὰ τὴ γέννηση τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Παλαμᾶ. Ἦταν 22 χρόνια μικρότερος ἀπὸ τὸν θαυμαστή του Ροῖδη καὶ 17 χρόνια μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν κοινὰ χαρακτηριστικά. Συνάδελφοί του στὴν Ὑπηρεσία ἦταν ἄνθρωποι περίπου συνομήλικοι, ὁ Καββαδίας, ὁ Φίλιος, ὁ Λεονάρδος, ὁ Στάης, ὁ Καστριώτης, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε φιλικές σχέσεις. Ὅλοι ἀποτελοῦσαν τὴν τρίτη γενιὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, ἐκείνων ποῦ εἶχαν σπουδάσει στὴ Γερμανία κλασικὴ ἀρχαιολογία. Τὴν πρώτη γενιὰ ἀποτελοῦσε ὁ Κυριακὸς Πιπτάκης ποῦ ἔμαθε τὴν ἀρχαιολογία κοντὰ στὸν Γάλλο πρόξενο Fauvel. Διάδοχοί του, καὶ δεύτερη συγχρόνως γενιά, εἶναι ὁ Παναγιώτης Εὐστρατιάδης, μαθητὴς τοῦ Ross καὶ τοῦ Boeckh καὶ ὁ συνομήλικός του, ὅπως πιστεύω, Παναγιώτης Σταματάκης μὲ ἐξαίρετες γυμνασιακὲς σπουδές. Σ' αὐτοὺς ἀνήκει, ἐκτὸς Ὑπηρεσίας ὁμως, ὁ Στέφανος Κουμανούδης, μαθητὴς καὶ αὐτὸς τοῦ Boeckh, φιλόλογος καὶ ἐπιγραφικός.

---

* Ὁμιλία, ποῦ ἔγινε Σάββατο τὸ ἀπόγευμα 6 Δεκεμβρίου 2008, στὸν Βόλο, στὸ Δεύτερο Συνέδριο Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας.

Ειδήσεις για τὰ χρόνια τῶν σπουδῶν του, ἕως τὸν διορισμό του, ἔχουμε λίγες. Μετὰ τις πρώτες σχολικὲς τάξεις στὴ Στενήμαχο καὶ τὴ Φιλιππούπολη ἦλθε στὴν Ἀθήνα ὅπου καὶ τελείωσε τὸ Γυμνάσιο. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πῆγε στὴ Γερμανία, στὸ Ἀννόβερο, ὅπου τὴν πρώτη χρονιὰ φοίτησε στὸ ἐκεῖ Πολυτεχνεῖο γιὰ νὰ γίνεи μηχανικός, ὅπως σκόπευε ἀρχικά. Τις δαπάνες τῶν σπουδῶν πλήρωνε ἕνας εὐπορος θεῖος του. Γρήγορα ὅμως ἐγκατέλειψε τὸ Πολυτεχνεῖο καὶ πῆγε στὸ Μόναχο, ὅπου μεσουρανοῦσε στὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιο ὁ Heinrich Brunn (1822-1894) καὶ παρακολούθησε τις παραδόσεις του. Τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος τὸν πῆρε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας, τὸ 1880, σὲ ἡλικία 23 ἐτῶν. Κατὰ τὰ δύο χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν βρισκόταν στὴ Φιλιππούπολη ὅπου δίδασκε στὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα.

Ὁ νέος ἀρχαιολόγος εἶχε τὴ συμπάθεια τοῦ Στεφάνου Α. Κουμανούδη. Μᾶς εἶναι ἄγνωστος ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς γνωριμίας τους. Ἴσως εἶχαν ἀλληλογραφία τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχει κατάλοιπο. Ὁ Κουμανούδης φρόντισε νὰ προσληφθεῖ ὁ Τσοῦντας στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία τὸ 1882 γιὰ νὰ μὴ στραφεῖ σὲ ξένες πρὸς τὴν ἀρχαιολογία ἀσχολίες. Στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐταιρείας ὁ Κουμανούδης τὸ δήλωσε ρητῶς: «Εὐκταῖον ἦτο νὰ κερδηθῆ (ὁ Τσοῦντας) ὑπὲρ τῆς ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας»¹. Ἀκόμη ὁ ἴδιος φρόντισε νὰ ψηφιστοῦν δύο ὀργανικὲς θέσεις Ἐφόρων στὴν Ὑπηρεσία γιὰ τὸν Τσοῦντα καὶ τὸν Φίλιο. Μέλος τῆς Ἐταιρείας ἔγινε τὸ 1884.

Ὁ Χρῆστος Τσοῦντας ἐκτὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (AM 1436, 14 Ἰαν. 1884) ἦταν μέλος καὶ ἄλλων ἐπιστημονικῶν Ἐταιρειῶν, ὅπως τῆς Λαογραφικῆς. Στὴν ἰδρυτικὴ σύσκεψη ὑπὸ τὸν Νικόλαο Πολίτη, στὶς 28 Δεκεμβρίου 1908, δὲν παραβρέθηκε ἂν καὶ εἶχε προσκληθεῖ, εἶχε ὅμως δηλώσει ὅτι συμφωνεῖ στὴν ἴδρυση τῆς Ἐταιρείας τῆς ὁποίας ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπὸ τὰ πρώτα μέλη². Μία ἀπὸ τις μελέτες του, «Οἱ Λύκιοι τῶν ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν μύθων» εἶναι δημοσιευμένη εἰς μνήμην Νικ. Πολίτου³. Τὸ 1923 ὁ Τσοῦντας ἔγινε Πρόεδρος τῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας. Ἦταν ἐπίσης ἐταῖρος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας τῆς ὁποίας εἶχε ἐκλεγεῖ καὶ Ἀντιπρόεδρος γιὰ τὴν περίοδο 1924-1926⁴. Τέο-

σερα χρόνια αργότερα, τὸ 1928, τὸν βρίσκουμε ὡς μέλος τῆς «ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως», τοῦ περιοδικοῦ *Θρακικά*, ὅπου καὶ δημοσίευσε τὸ σύντομο κείμενό του «Ἀπεικόνις Θρακῶν εἰς ἓν ἀγγεῖον».

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Κουμανούδης δάνειζε στὸν Τσοῦντα βιβλία ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του. Τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν νεαρὸ ἀρχαιολόγο ἦταν διαρκές. Ὄταν, τὸ 1892, ὁ Τσοῦντας ἔλαβε παράσημο, ὁ Κουμανούδης τοῦ ἀφιέρωσε ἓνα στιχούργημα⁵ ὅπου τοῦ τονίζει τὴ ματαιότητα τῶν διακρίσεων αὐτῶν, ἀλλὰ ποῦ καμιά φορὰ εἶναι χρήσιμες γιὰ ν' ἀνοίγουν τὰ μάτια τῶν ἄλλων γιὰ τὴν ἀξία ἀνθρώπων στοὺς ὁποίους ἡ κοινωμία δὲν δίνει σημασία.

*Φίλε Τσοῦντα σὲ συγχαίρω δι' ὃν ἔλαβες σταυρόν,
κι ἀνωτέρου βαθμοῦ ἄλλον σ' εὐχόμεναι μὲ τὸν καιρόν,
θεωρῶν τὰ ἄλλως ταῦτα ἀνωφέλευτα σημεῖα,
καλὸν μόνον ν' ἀφαιρῶσι κάποτε ἐν τῇ κοινωμία
τῶν πολλῶν τὴν ὀφθαλμίαν
πρὸς τῇ ἀληθῇ ἀξίαν,
καί τις διάπλατα ἀνοίγων ἀνθρωπίνος τὰ τυφλά του
ὅταν σταυροφορεμένος διαβαίνης ἐμπροστίαν
σιγανὰ νὰ μουρμουρίζῃ· μωρὲ τοῦτος θᾶναι κάτι·
δὲν τὸν ἔπιαν' ἐν τοσοῦτῳ κἀνενὸς Ῥωμοῦ τὸ μάτι.*

Ὁ Τσοῦντας διορίστηκε στὴν Ὑπηρεσία στὶς 5 Αὐγούστου τοῦ 1883. Θὰ φανεῖ παράξενο ἀλλὰ τοποθετήθηκε ὡς «Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ ἐν Ἠπείρῳ νομοῦ Ἄρτης καὶ τοῦ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι νομοῦ Ἀκαρνανίας τε καὶ Αἰτωλίας». Ἡ τοποθέτηση ἦταν ἐντελῶς ὀνομαστική, γιατί δὲν ἀνέλαβε ποτὲ καθήκοντα στὴν περιφέρειά του. Ἐμεινε ἐξ ἀρχῆς στὴν Ἀθήνα ἀπὸ ὅπου τὸν ἔστειλε τὸ Ὑπουργεῖο καὶ ἡ Ἐταιρεία, σὲ διάφορους τόπους. Πρώτη του ὑπηρεσία ὡς Ἐφόρου τῆς Ἐταιρείας ἦταν ἡ ἐποπτεία τῶν ἀνασκαφῶν στὸ Ὀλυμπεῖο, τὸ 1882, τοῦ Ἄγγλου ἀρχιτέκτονος Francis Penrose. Ἀκολούθησαν πολλὲς καὶ ποικίλες ἔρευνες, ὅπως ἡ πρώτη ὑποβρύχια στὴν Ἑλλάδα, τοῦ βυθοῦ τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος, τὸν

Ἰανουάριο τοῦ 1884, ἀφοῦ προηγουμένως τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ ἐποπτεία τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ποῦ ματαιώθηκε.

Ὁ νεοδιορισμένος Ἐφορος δὲν εἶχε καμία ἀνασκαφικὴ πείρα. Ὁ βετεράνος Παναγιώτης Σταματάκης, παθιασμένος μὲ τὴν Ὑπηρεσία ζητάει νὰ τὸν συνοδεύσει ὁ νέος ἀρχαιολόγος σὲ ταξίδι τοῦ σιτῆ Βοιωτία ὅπου ἡ ἀρχαιοκαπηλία, ἐξ αἰτίας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου τοῦ 1834, βρισκόταν σὲ ἀκμή. Ἔτσι προσκολλᾶται ὁ Τσοῦντας στὸν Σταματάκη ὡς μαθητευόμενος βοηθός. Τῆς μαθητείας τοῦ αὐτῆς ἡ πρώτη μελέτη γιὰ ἀγγεῖα τῆς Τανάγρας δημοσιεύθηκε εὐθὺς στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1883. Εἶναι 26 χρονῶν ὄριμος γλωσσικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ. Οἱ πρῶτες μελέτες τοῦ στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα*, τέσσερεις τὸ 1883 καὶ τρεῖς τὸ 1884 συμπληρώνονται μὲ δύο κείμενά του στὴν *Ἑβδομάδα* τοῦ Δημητρίου Καμπούρογλου. Αὐτὰ προορίζονταν γιὰ τοὺς πολλοὺς καὶ ἔχουν ἐνημερωτικὸ καὶ διδακτικὸ χαρακτήρα. Δημοσιεύτηκαν καὶ τὰ δύο τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1884, τὸ πρῶτο μὲ ψευδώνυμο καὶ τὸ δεύτερο μὲ τὰ ἀρχικά του. Ἡ ἀνωνυμία ἦταν ἐπιθυμία τοῦ ἴδιου τοῦ Τσοῦντα. Ὁ Δημήτριος Καμπούρογλου δὲν παρέλειψε νὰ τὸ τονίσει. Στὸ τεῦχος ποῦ δημοσιεύτηκε ἡ δευτέρα πραγματεία ὑπάρχει σύντομο σημεῖωμα: «Εὐχαρίστως καταχωρίζομεν εἰς τὸ σημερινὸν φύλλον τὴν περὶ Ὀλυμπίας διατριβὴν τοῦ ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Χ.Τ. μετριοφρόνως κρυπτομένου νέου ἀρχαιολόγου ἐξ οὗ πολλὰ ἡ ἐπιστήμη ἐλπίζει». Σκοπὸς τοῦ σημειώματος ἦταν νὰ τονιστεῖ ἡ σημασία τῆς νέας συνεργασίας. Τὸ ψευδώνυμο ἄρθρο τοῦ εἶχε δημοσιευθεῖ στὴν *Ἑβδομάδα* εἴκοσι μέρες πρὶν, μὲ τὴν ὑπογραφή «Ἀλκίνους». Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ μόδα αὐτὴ ἦταν διαδεδομένη. Ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαιολόγους ὁ συνομήλικός του Βασίλειος Λεονάρδος διέπρεπε στέλνοντας στὶς ἐφημερίδες γράμματα μὲ διαφορετικὸ κάθε φορὰ ψευδώνυμο, ἀρχαῖο ἢ ἀρχαιοπρεπές. Ὁ Τσοῦντας μὲ τὸ ψευδώνυμο «Ἀλκίνους» ἔδειχνε τὶς φιλολογικὲς του προτιμήσεις, τὴν ποίηση τοῦ Ὀμήρου, ἡ ὁποία γιὰ δεκαετίες θὰ εἶναι γιὰ κείνον πηγὴ γνώσης καὶ εὐχαρίστησης καὶ ἀπὸ ὅπου στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του θὰ ἀντλήσει θέματα ὠραίων μελετῶν.

Ἡ ψευδώνυμη μελέτη ἔκτασης μιᾶς σελίδος τοῦ περιοδι-

κοῦ δημοσιευμένη μετὴν εὐκαιρία τῆς σύγκλησης, στὴν Ἀθήνα, τὸ 1886, τοῦ δέκατου Διεθνoῦς Συνεδρίου τῆς Προϊστορικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ ἀρχαιολογίας, ἀποτελεῖ σύντομη καὶ περιεκτικὴ εἰσαγωγή γιὰ τὴν Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία τῆς Εὐρώπης, τὴν ὁποία θεωρεῖ ὅτι γεννήθηκε γιὰ λόγους αὐξήσεως τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς Σκανδιναβίας, εἰδικῶς τῆς Δανίας, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Νορβηγίας.

Ἡ πατρότητα τοῦ ἄρθρου συνάγεται ἀπὸ τὸ ψευδώνυμο, τὸ ὕφος, τὸ λεξιλόγιο, τὴν οἰκονομία καὶ τὴ μεθοδικότητα τοῦ κειμένου. Δείχνει τὸ ἄρθρο ὅτι ἤδη πολὺ νωρὶς τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ προϊστορικὴ ἐποχὴ καὶ μελετοῦσε συστηματικὰ τὶς σχετικὲς ξένες μελέτες. Τοῦτο θὰ φανεῖ ἕνα χρόνον ἀργότερα μετὰ τὴ μελέτη του στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* γιὰ τοὺς προϊστορικοὺς τάφους στὴν Ἑλλάδα. Μετὰ ἀφορμὴν ταφικῆς συνήθειας στὴ Σκανδιναβία καὶ μετὰ βοήθημα τὸν Ὅμηρον δίνει τὴν πρώτην του συστηματικὴν μελέτην γιὰ τὴν ἑλληνικὴν προϊστορίαν.

Τὸ κείμενον τοῦ αὐτοῦ, τοῦ 1885, ὑπῆρξε ἕνα διάλειμμα στὶς κλασικὰς ἀπασχολήσεις του ποῦ θὰ συνεχιστοῦν ἐπὶ χρόνια. Τὸ 1886 κάνει τὴν πρώτην του ἀνασκαφὴν στὶς Μυκῆνας. Τὴν ἴδιαν χρονίαν ὅμως κάνει ἀνασκαφὴν καὶ στὴν Ἐρέτρια τὴν ὁποία θὰ συνεχίσει τὸ 1891. Τὴν ἐπόμενη χρονίαν, τὸ 1887, κάνει ἀνασκαφὴν στὴν Τανάγρα. Μετὰ αὐτὴν καὶ τὴν ἀνασκαφὴν στὴν Ἐρέτρια, τὸ 1891, κλείνει τὸ κεφάλαιον τῆς ἀνασκαφικῆς δράσεως τοῦ Τσοῦντα στὸν τομέαν τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας. Ἐκπληρῶνει ὅμως τὶς ὑποχρεώσεις του δημοσιεύοντα τὶς ἐκθέσεις καὶ τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν του αὐτῶν, καὶ ἀρχίζει ἐλεύθερος τὴν δευτέραν περίοδον τῶν ἐρευνῶν του, τὴν πελοποννησιακὴν, μυκηναϊκὴν, κυκλαδικὴν καὶ θεσσαλικὴν, ποῦ ἀρχίζει τὸ 1886 καὶ τελειώνει γιὰ τὶς Κυκλάδες τὸ 1897, γιὰ τὶς Μυκῆνας τὸ 1899 καὶ γιὰ τὴν Θεσσαλίαν τὸ 1902.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνας ἦταν ἐπιθυμία τοῦ Στεφάνου Κουμανοῦδου. Τὴν πρότεινε⁶ στὸ Συμβούλιον τὸ 1885 ἀλλὰ ἐκεῖνο δὲν ἀποφάσισε. Τὴν ἴδιαν χρονίαν ὁ Τσοῦντας ζητεῖ νὰ πάει στὴν Ἐφορεία του, στὴν Αἰτωλία καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, γιὰ ἐπιθεώρηση τῶν ἀρχαίων καὶ συγγραφὴν μελέτης. Οὔτε αὕτη ἢ αἴτησις ἐγκρίνεται⁷. Ἐπεὶτα ὅμως ἀπὸ δύο μῆνας τὸ Συμβούλιον ἐγκρίνει τὴν πρότασίν του νὰ σκάψει τάφους στὴν Ἐρέ-

τρια. Τὴν ἐπόμενη χρονιὰ 1886 ὁ Κουμανούδης ἐπανερχεται στὸ θέμα τῶν Μυκηνῶν καὶ ζητεῖ τὴν ἀνασκαφὴ τους. Τὸ Συμβούλιο αὐτῆ τῆ φορά ἐγκρίνει, ἀναθέτει τὸ ἔργο στὸν Τσοῦντα τὸν ὁποῖο ἀνακαλεῖ ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια⁸. Δὲν ξεχνᾷ ὅμως καὶ τὶς ἄλλες πειστικὲς ὑποχρεώσεις πρὸς ἀρχαῖα ποὺ κινδυνεύουν. Τὸ 1887 τοῦ ἀναθέτει νὰ κάνει ἀνασκαφὴ στὴν Τανάγρα, στὸ κτῆμα τοῦ Ἀλέκου Βασιλείου, τοῦ ἐκεῖ πιστοῦ φύλακα καὶ συνεργάτη τοῦ Σταματάκη, ποὺ παραχωροῦσε στὴν Ἑταιρεία ὅλα τὰ ἀρχαῖα ποὺ θὰ βρίσκονταν στὴν ἰδιοκτησία του. Ἄλλὰ οἱ ἔρευνες τοῦ Τσοῦντα στὴν Πελοπόννησο ἔμελλε νὰ ἐπεκταθοῦν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς στὶς Μυκῆνες ἐρευνοῦσε συνεχῶς γιὰ μυκηναϊκά, κυρίως τάφους. Ἦδη εἶχε σχηματίσει κάποια εἰκόνα μέσα του γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν Μυκηναίων καὶ οἱ ἔρευνές του ἔτειναν στὴν ἐπιβεβαίωση τῶν ὧσων πίστευε.

Τὶς σκέψεις του αὐτὲς τὶς διατυπώνει σὲ μιά του ἀναφορὰ ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία τῆς 22 Φεβρουαρίου 1889 πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία⁹. Λέγει λοιπὸν ὁ Τσοῦντας: «προκειμένου δὲ ν' ἀναχωρήσω νῦν ἐξ Ὀλυμπίας, τολμῶ νὰ παρακαλέσω τὸ Σ. Συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας, ὅπως μοι ἀναθέσῃ νὰ ἐπισκεφθῶ τὴν Σπάρτην καὶ τὰ περίχωρα αὐτῆς ἐπὶ τῷ ἐιδικῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξετάσω, ὅσον τοῦτό μοι εἶναι δυνατόν, ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ ἐκεῖ τάφοι προϊστορικοὶ ὅμοιοι τοῖς τοῦ Σπάρτα, τῶν Μυκηνῶν καὶ λοιποῖς· διότι ἐν ᾧ εἶναι πασίγνωστον, ὅτι πρὸ τῶν Δωριέων κατῴκουν ἐν Λακωνίᾳ Ἀχαιοί, ὅμως μέχρι τοῦδε οὐδὲ λείψανον τῆς μυκηναϊκῆς λεγομένης ἐποχῆς ἀνεκαλύφθη ἐν αὐτῇ· ἐν μόνον μνημεῖον παρεμφερές, καθὰ λέγεται, τοῖς θολωτοῖς τάφοις εἶναι πρὸ πολλοῦ ἤδη γνωστόν, κεῖται δὲ τοῦτο μίαν ὥραν καὶ ἡμίσειαν περίπου μακρὰν τῆς Σπάρτης παρὰ τῷ χωρίῳ Βαφειό, ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐδέποτε ἠρευνήθη δι' ἀνασκαφῆς, ἀγνοῶ δὲ πόσον σφῆται σήμερον· ἐὰν εἶναι τῷ ὄντι τάφος προϊστορικός, ὑπάρχει πιθανότης, ὅτι θὰ εὐρίσκονται ἐκεῖ πλησίον καὶ ἄλλοι ὅμοιοι. Ἴσως παρουσιασθῇ ἀνάγκη νὰ γείνωσι καὶ μικραὶ δοκιμαίαι, ἐξάπαντος ὅμως αὐτὰ δὲν θ' ἀπαιτήσωσιν οὔτε χρόνον οὔτε χρήματα πολλά. Τοιαύτη ἔρευνα δὲν θὰ διαρκέσῃ, ἐλπίζω πλέον τῶν δέκα ἡμερῶν».

Αυτή ήταν ή εικόνα που είχε ό Τσουντας για τόν τάφο του Βαφειού, εικόνα που σέ λιγότερο από τρείς μήνες άποκτησε τήν πραγματική της μορφή. Μάρτιο του 1889 πήγε στη Σπάρτη καί στο Βαφειό· έκανε μικρές έρευνες χωρίς άποτέλεσμα¹⁰ καί γύρισε στην Άθήνα όπου έμεινε όλο τόν Άπρίλιο. Ξαναγύρισε στο Βαφειό καί τήν 1 Μαΐου άρχισε νέα άνασκαφή. Στις 25 Μαΐου στέλνει τηλεγράφημα στη Γενική Έφορεία καί στην Έταιρεία: «Τάφος Βαφειού άσύλητος. Άνεκαλύφθησαν δύο χρυσά ποιήρια μετ' άναγλύφων παραστάσεων, έν άργυρούν, τεμάχια όμοίων, σκεύη χαλκά, δακτύλιοι χρυσοί δύο καί είκοσι περίπου έγγεγλυμμένοι λίθοι. Άνασκαφά έξακολουθούν, μέτρα φρουρήσεως τάφου έλήφθησαν». Δυό μέρες άργότερα ύποβάλλει προκαταρκτική έκθεση στο Συμβούλιο. Στόν τόμο της *Άρχαιολογικής Έφημερίδος* της ίδιας χρονιάς¹¹ δίνει καί τήν πλήρη δημοσίευση του τάφου καί μαζί τά άποτελέσματα τών έρευνών του στη Λακωνία (Θεράπνες, Παληόπυργος, Άρκίνα).

Ό Τσουντας έπέδωκε τήν τοπογραφική έρευνα της Λακωνικής καί όχι τόσο τήν έξαντλητική ένός σχευικά περιορισμένου χώρου. Άκόμη καί στις Μυκήνες, όπου έκτός από τήν άκρόπολη έσκαψε εκατοντάδες τάφους καί πολλά οικήματα, δέν μάς έδωσε δημοσίευση, όπως τήν έννοοϋμε σήμερα, ή όπως έκανε με τις άνασκαφές στη Θεσσαλία. Όμως χρησιμοποίησε στις μελέτες του τά στοιχεία που είχε άποκομίσει από τις άνασκαφές του. Σε τούτο τόν άκολουθήσε ό σημαντικότερος προϊστορικόλόγος μαθητής του, ό Μαρινάτος. Έρευνήσε τη Μεσσηνία χωρίς νά δώσει συστηματικά τά άποτελέσματα όλων τών άνασκαφών του, πολλές από τις όποιες χρειάζονταν συμπλήρωση, μάς έδωσε όμως τά γενικά συμπεράσματά του.

Παράλληλα προς τη Λακωνική καί τις Μυκήνες έκανε δύο χρονίες, 1895 καί 1897, άνασκαφές στις Κυκλάδες τών όποιών τήν ιστορία έκθέτει πλήρως ή Ντόρα Βασιλικού στο πρόσφατο βιβλίο της¹². Τις έρευνές του στα νησιά συνόπισε σε δύο φημισμένες μελέτες στην *Άρχαιολογική Έφημερίδα* του 1898 καί του 1899, χωρίς νά ξαναγυρίσει σ' αυτές. Ήδη από τó 1899 είχε άρχισι τις άναζητήσεις του στη Θεσσαλία οι όποιες θα διαρκέσουν μόνον τρείς περιόδους καί θα όλοκλη-

ρωθοῦν τὸ 1908 μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου του γιὰ τὶς προϊστορικές ἀκροπόλεις τοῦ Διμηνίου καὶ τοῦ Σέσκλου. Τὸ 1902 μὲ τὴν τελευταία του ἔρευνα στὴ Θεσσαλία τερματίζεται καὶ ἡ δράση του ὡς ἀνασκαφέως. Μὲ περιοδεῖες στὴ Θεσσαλία θὰ συμπληρώσει τὶς ἐλλείψεις ποὺ εἶχε γιὰ τὴν ἐξάπλωση ἐκεῖ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Τσοῦντας ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἀνασκαφέας καὶ φαίνεται ὅτι σκόπευε νὰ στραφεῖ πρὸς τὴν Κρήτη. Δὲν ἔχω πληροφορίες ἂν μιὰ μεγάλη περιοδεία ποὺ ἔκανε στὴν Κρήτη τοῦ ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας ἔπειτα ἀπὸ δική του εἰσήγηση. Τὴν ἄγνωστη αὐτὴ ἀρχαιολογικὴ ἐξερεύνηση τῆς μεγαλονήσου διαρκείας 46 ἡμερῶν, τὴν ἔκανε τὸ 1903 μὲ ἐντολὴ τοῦ Συμβουλίου. Πρῶτος του σταθμὸς ἦταν τὸ Ἡράκλειο, ὅπου ἔμεινε λίγες μέρες «μελετῶν», ὅπως γράφει, «τὰ ἐν τῷ ἐκεῖ Μουσείῳ ἀρχαῖα καὶ συλλέγων πληροφορίας περὶ τῆς θέσεως, ἐν ἧ ἕκαστον εὐρέθη, διότι ἠλπίζον νὰ ὀδηγηθῶ ἐκ τούτων εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ καταλληλοτέρου πρὸς ἀνασκαφὴν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μέρους». Πῆγε στὴ Γόρτυνα, Ἅγιο Μύρωνα, Πενταμόδι, Πριניᾶ. Ἀξιόλογος ἦταν ὁ Πρινιαῶς ἀλλὰ ἐτοιμάζονταν οἱ Ἴταλοι νὰ κάνουν ἀνασκαφές.

Ἀπὸ τὴ Γόρτυνα πῆγε στὴ Φαισιό, Ἁγία Τριάδα, Τυμπάκι (ποὺ τὸ γράφει Δυβάκι), Καμάρες, Ροτάσι (ὅπου τοποθετοῦσαν τὸ Ρύπιον), στὴ Λιγόρτυνο, Κανλικαστέλλι (σήμερα Προφήτης Ἡλίας· ὁ Τσοῦντας ἐπεξηγεῖ: Λύκαστος). Ξαναγύρισε στὸ Ἡράκλειο, ἔμεινε λίγο, καὶ πῆγε στὸ Ρέθυμνο· τὶς ἡμέρες τοῦ Πάσχα εἶδε στὴν ἐπαρχία Ἀμαρίου ἀρχαῖες πόλεις. Ἀλλὰ γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶχαν ἤδη δηλώσει προτεραιότητα οἱ Ἄγγλοι.

Ἡ περιοδεία συνεχίστηκε συστηματικὴ σ' ὅλους τοὺς τόπους τῆς Κρήτης ποὺ μᾶς εἶναι γνωστοὶ σήμερα γιὰ τὶς ἀρχαιότητές τους. Σὲ ὀρισμένες ἐξερευνήσεις εἶχε τὴ συντροφιά καὶ τὴ βοήθεια τοῦ Ἰωσήφ Χατζιδάκι μὲ τὸν ὁποῖο ἔκανε καὶ μικρὴ ἀνασκαφή, καὶ κατόπιν τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδη. Χωρίστηκε ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη στὰ Γουρνιὰ γιὰ νὰ πάει ὁ Τσοῦντας μόνος στὴν Ἱεράπετρα καὶ νὰ καταλήξει στὰ Μάλια ἐρευνώντας σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τὰ λείψανα διασῆμων

σήμερα χώρων. Ἡ ἐκλογή του ἔπρεπε στὴ θέση *Ἑλληνικὸ Λειβάδι*, τοῦ ὁποίου μνημονεύει τὰ διάσπαρτα ἀρχαῖα, προμυκηναϊκὰ ὄστρακα, ὄψιανούς, λίθους πελεκητούς, φύλλα χρυσοῦ, λίθους ἐγγεγλυμμένους. Τὸ συμπέρασμά του εἶναι θετικό: «Ἐν γένει δὲ ἢ ἐκ τῆς ἐπισκέψεως τῆς θέσεως ταύτης ἐντύπωσίς μου ὑπῆρξε πολὺ καλὴ καὶ ἐὰν ἡ Ἑταιρεία ἀποφασίσῃ νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὴν ἐν Κρήτῃ, φρονῶ ὅτι ἐνταῦθα πρέπει νὰ γείνωσιν αἱ πρῶται δοκιμαί. Καλὸν εἶναι μάλιστα νὰ ζητηθῇ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἄδεια τῆς Κρητικῆς Πολιτείας»¹³. Ἡ ἄδεια ζητήθηκε ἀπὸ τὴν Κρητικὴ Πολιτεία, φυσικὰ δόθηκε πολὺ γρήγορα, καὶ ἀποφασίστηκε νὰ γίνουν τὸ 1904 ἀνασκαφές στὰ Μάλλια ἀπὸ τὸν Τσοῦντα¹⁴.

Σὰς διηγῆθηκα ἕως ἐδῶ μιὰ ζωὴ ποὺ ξοδεύτηκε στὴν ἔρευνα χωρὶς διακοπές, ἀφιερωμένη σὲ διαδοχικὲς μεγάλες ἀνασκαφές. Στὴν Ἀθήνα ζοῦσε μόνος του, δὲν γνωρίζουμε τίς κοινωνικὲς του σχέσεις παρὰ ἀπὸ κάποιες μνεῖες τοῦ Βασιλείου Λεονάρδου. Ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας*¹⁵ μαθαίνουμε ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1892 ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Στενῆμαχο. Εἶναι ἡ πρώτη του γνωστὴ ἀπουσία ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὀφειλόταν, προφανῶς, σὲ οἰκογενειακοὺς λόγους. Δεύτερη ἀπουσία του εἶναι τὸ ταξίδι ποὺ ἔκανε στὴν Ἰταλία τὴν ἄνοιξη τοῦ 1900¹⁶ γιὰ ἐκπαιδευτικοὺς λόγους. Ἡ Ἑταιρεία ἔστειλε τότε ὅλους τοὺς Ἐφόρους στὴν Ἰταλία γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν μνημείων καὶ τῶν Μουσείων, κάτι ποὺ ἐπεξέτεινε καὶ σὲ πτυχιούχους τοῦ Πανεπιστημίου μὲ συστηματικὲς ὑποτροφίες. Ἀνάμεσα στοὺς ὑπότροφους εἶναι ὁ Ἀπόστολος Ἀρβανιτόπουλος, ὁ Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος, ὁ Νικόλαος Παπαδάκης, οἱ Καροῦζοι, γιὰ νὰ φθάσουμε ἕως τὴ δεκαετία τοῦ 1960.

Τὸ 1904, χρονιὰ ποὺ θὰ γινόταν ἡ ἀνασκαφὴ στὰ Μάλλια, τὰ πράγματα πῆραν γιὰ κείνον ἄλλη, ἀναγκαστικὴ, ὅπως φαίνεται, τροπὴ. Στὶς 5 Μαρτίου ὁ Τσοῦντας διορίστηκε καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἔπαψε ἐντελῶς τίς ἀνασκαφές. Ἔτσι ἐκπληρώθηκε καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ροῦθι ποὺ ἀπὸ τὸ 1896 διαμαρτυρόταν πῶς ἀντὶ γιὰ τὸν Τσοῦντα δίδασκε στὸ Πανεπιστήμιο ἀρχαιολογία ὁ Ἀντώνιος Οἰκονόμου¹⁷. Τοῦτο ἦταν κατὰ τὴν γνώμη του ἓνα στραβὸ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Ό Χρήστος Τσουνίας κατά τὰ πρῶτα χρόνια τῆς καθηγεσίας του.

Ἦθελε ὁ Τσοῦντας νὰ γίνει καθηγητής; Ἄν ποτένουμε ἓναν ἀπὸ τοὺς καλύτερους μαθητές του, τὸν Χρήστο Καροῦζο, «χρειάστηκε τὸ 1904 νὰ πέσουν ἐπάνω του μὲ τὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ βάρος τοὺς οἱ προσωπικότητες τοῦ Νικ. Πολίτη, τοῦ Σπ. Λάμπρου κ.ἄ. γιὰ νὰ ὑποχωρήσει καὶ νὰ δεχτεῖ, μὲ μοιῆ καρδιά, τὴ θέση στὸ Πανεπιστήμιο – ὅπου καὶ θυσίασε τὴ χαρὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας»¹⁸.

Ὁ ὀρισμὸς «θυσίασε» δὲν εἶναι τυχαῖος. Ὁ Καροῦζος γνώριζε ἀπὸ πρῶτο χέρι ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸν δάσκαλό του καὶ τὸ ἀπόσπασμα ποὺ προηγήθηκε ἀπὸ γράμμα του ἐρμηνεύει τὴν ὀριστικὴ διακοπὴ τῶν ἀνασκαφῶν του καὶ ἀκόμη τὴ σχεδὸν διακοπὴ τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου. Κανεὶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθεῖ ὅτι οἱ μελέτες ποὺ δημοσίευσε ὁ Τσοῦντας μετὰ τὴν ἐκλογή του στὸ Πανεπιστήμιο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μπορούσε ἢ ἤθελε νὰ δώσει. Δὲν τοῦ ἄφηνε χρόνο ἢ προετοιμασία τῶν μαθημάτων του· σύννοπῃ τους καὶ ἀπόσταγμα συνάμα εἶναι ἡ «Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης», ποὺ ἡ σύνθεσή της ἔγινε δυνατὴ μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο.

Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ κοινωνικὰ ντροπαλός, ὁ «χωρὶς θαρραλέαν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν» κατὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο, ὁ συνεσταλμένος, βρέθηκε λίγες φορές ἀναγκασμένος νὰ σταθεῖ στὸ προσκήνιο, χωρὶς νὰ τὸ θέλει. Ἐδῶ θὰ μνημονεύσω τὴν πρώτη περίπτωση, ποὺ ὑπῆρξε ἐπακόλουθο μιᾶς μεγάλης ἀναταραχῆς στὰ ἀρχαιολογικὰ πράγματα.

Ἐννοῶ τὴν ἀνάδειξή του σὲ Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὶς 15 Δεκεμβρίου τοῦ 1909. Εἶχε προηγηθεῖ, τὸν Αὐγούστιο τῆς ἴδιας χρονιᾶς, ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Γουδῆ, ἡ δράση τοῦ Ἰωάννου Σβορώνου ἐναντίον τοῦ Παναγιώτη Καββαδία, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὶς θέσεις τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, τοῦ καθηγητοῦ καὶ τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας. Ὁ Τσοῦντας διατήρησε τὸ ἀξίωμα ἕως τὶς 15 Ἰανουαρίου 1912, δηλαδὴ δύο χρόνια μόνο. Ἐξ ἀρχῆς εἶχε ἀντιδράσει στὴν ἐκλογή του ἀλλὰ ἀναγκάστηκε νὰ τὴν δεχθεῖ γιὰτὶ αὐτὸ ὄριζαν οἱ περιστάσεις.

Ἀπὸ τὴ στιγμή τοῦ διορισμοῦ του στὸ Πανεπιστήμιο θὰ ἀφιερωθεῖ στὴ διδασκαλία τὴν ὁποία θὰ διακόψει ἀπότομα

καὶ ἀνεξήγητα ἔπειτα ἀπὸ 21 χρόνια, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1925. Κάποιες ἀόριστες ἐξηγήσεις τῆς παραίτησής του δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθοῦν. Ὑποθέτω ὅτι ἐντελῶς προσωπικοὶ ἦταν οἱ λόγοι ποὺ τὸν ἔσπρωξαν σὲ σταδιακὴ μείωση τῶν ἐξωτερικῶν δραστηριοτήτων του καὶ στὴν ἀπομόνωση. Οἱ ἐπιστολὲς ποὺ τοῦ στάλθηκαν μετὰ τὴν παραίτησή του καὶ ὅσες προσπάθειες τῶν συναδέλφων του καθηγητῶν ἔγιναν γιὰ τὴν ματαίωσή της δὲν μᾶς διαφωτίζουν γιὰ τοὺς λόγους ποὺ τὴν προκάλεσαν, τὴν κάνουν μάλιστα περισσότερο ἀνεξήγητη, γιὰ τὴν ἴδια χρονιά, μάλιστα πρὶν παραιτηθεῖ, διορίστηκε καθηγητὴς στὸ νέο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ ὀρκίστηκε στὶς 9 Αὐγούστου 1925 μαζί μὲ τὸν Γεώργιο Χατζιδάκι. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐπιθυμοῦσε τὴ θέση αὐτὴ παρὰ τὰ ὅσα ἔχουν γραφεῖ ἔως τώρα. Σὲ γράμμα ποὺ τοῦ στέλλει στὶς 17 Αὐγούστου 1926, ἕνα χρόνο ἀργότερα ἀπὸ τὴν ὀρκωμοσίαν του, ἕνας μαθητὴς του, ὁ Νίκος Μπέρτος (1885-1949), Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ναυπλίου τότε, τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι θὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσίαν γιὰ κάποιο ἐπεισόδιον ποὺ εἶχε μὲ τὸν Διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων, τὸν Κωνσταντῖνον Κουρουγιώτη, καὶ προσθέτει: « Μὰ νὰ μὴ λυπηθῆτε, θέλω νὰ χαρῆτε, γιὰτὶ σῶζω τὸ ἐφορικό μου καὶ τὸν ἑαυτό μου. Καὶ ἔτσι θὰ τυπώσουμε μαζί τὴν ἱστορίαν τῆς Τέχνης. Καὶ δὲν πιστεύω νὰ πᾶτε στὴ Θεσσαλονίκη. Μόνο αὐτὸ σᾶς ἐχρειαζότανε; νὰ γίνετε συνάδελφος τοῦ Χατζῆ καὶ ὄλων τῶν ἠλιθίων ποὺ τυραννοῦν ἐκεῖ! Τέτοιοι τοὺς χρειάζονται. Τί θέλουμε μεῖς μαζί τους; ».

Δύο πράγματα εἶναι φανερὰ ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Μπέρτου: ὅτι καὶ ὁ κύκλος τοῦ Τσοῦντια ἦταν ἀντίθετος στὴν καθηγεσίαν στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ὅτι τότε ἐπεξεργαζόταν, τὸ 1926, τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης», κάτι ποὺ ἦταν γνωστὸ στὸν στενὸ του κύκλον καὶ γι' αὐτὸ ὁ Μπέρτος προσφέρεται νὰ βοηθήσῃ στὸ τύπωμά της. Δὲν πηγαίνει στὴ Θεσσαλονίκη παρὰ στὸ τέλος τῆς χρονιάς καὶ διδάσκει ἐπὶ 40 μόλις ἡμέρας, ἀπὸ 10 Νοεμβρίου ἕως 20 Δεκεμβρίου.

Ἀπὸ τὸν Μάρτιον ἀκόμη τοῦ 1926 εἶχε διοριστεῖ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ παρουσία του ἐκεῖ εἶναι πολὺ μικρὴ. Κατὰ τὸ 1926 μετέσχε σὲ δύο μόνο συνεδρίες τῆς Τάξεώς του, στὶς 31 Μαρτίου καὶ στὶς 15 Ἀπριλίου, παρὰ τὸ ὅτι ἦταν Ἀντι-

πρόεδρος τῆς Τάξης καὶ θὰ γινόταν Πρόεδρος τὸ 1927. Στὶς 17 Δεκεμβρίου ἀνακοινώνεται ἡ παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ἀντιπροεδρία μὲ δικαιολογία τὴν καθηγεσία στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπασχόληση ὅμως ποὺ εἶχε ἤδη ἐκλείψει, γιὰ τρεῖς μέρες ἀργότερα, στὶς 20 Δεκεμβρίου ἔκανε τὸ τελευταῖο του μάθημα καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου δὲν ξαναγύρισε ποτέ. Στὶς 2 Μαρτίου τοῦ 1927 παραιτεῖται καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ ἔκτοτε δὲν γνωρίζουμε μὲ τί ἀσχολεῖται. Στὴ συνεδρία τῆς 23 Μαΐου 1928, τῆς ὁλομελείας τῆς Ἀκαδημίας ἀναγγέλλεται ἡ ἔκδοση τῆς «Ἱστορίας τῆς Τέχνης». Στὴν εἰσήγησή γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Κωνσταντίνου Κουρουνιώτη στὴν Ἀκαδημία, Νοέμβριος τοῦ 1928, μνημονεύεται ὅτι ὁ Τσοῦντας δὲν μετέχει στὶς ἐργασίες τῆς Ἀκαδημίας γιὰ λόγους ὑγείας καὶ δὲν μπόρεσε νὰ συμμετάσχει στὴ σύνταξη τῆς σχετικῆς ἐκθεσῆς παρὰ τὸ ὅτι ἦταν ἕνας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶχαν προτείνει τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Κουρουνιώτη.

Σὰς μίλησα ἕως ἐδῶ γιὰ τὰ ὅσα ἀφοροῦν τὴν ἐπαγγελματική του πορεία. Ποιὲς ἦταν οἱ ἀπόψεις τοῦ Τσοῦντα γιὰ τὰ πολιτικὰ ζητήματα στὴ γενικότερή τους ἔννοια; Κι ἐδῶ βρισκόμαστε σχεδὸν στὸ σκοτάδι. Λίγα γνωρίζουμε γιὰ τὶς γλωσσικὲς πεποιθήσεις του ποὺ μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν: ἦταν καθαρευουσιάνος ἀλλὰ συμπαθοῦσε τὴ δημοτικὴ κι ἂν ζοῦσε περισσότερο ἴσως στρεφόταν ὀλοκληρωτικὰ ὑπὲρ αὐτῆς.

Ὁ Τσοῦντας ἔζησε σὲ μιὰν ἐποχὴ, ἕως τὸν θάνατό του, ποὺ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα κυριαρχοῦσε στὸν κόσμον τῶν λογίων καὶ τῆς πολιτικῆς. Οἱ φιλόλογοι, οἱ ἱστορικοί, οἱ ἀρχαιολόγοι ἔγραφαν αὐστηρῆ καθαρεύουσα καὶ πολλὲς φορὲς σκοτεινὴ. Ὁ Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Κουμανούδης εἶναι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς παρὰ τὸ ὅτι ὁ δεύτερος ἀγαποῦσε τὴ νεοελληνικὴ, ἔγραψε ἀξιοπρόσεκτα σονέττα καὶ μᾶς ἄφησε ἕνα ἀναντικατάστατο λεξικὸ νεολογισμῶν. Ὁ Τσοῦντας ἀπὸ τὴν πρώτη του μελέτη στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1883 ἀκολούθησε τὴν καθαρεύουσα ἀλλὰ μαλακωμένη, χωρὶς ἀρχαϊστικὲς συντάξεις καὶ ἀτυκισμοὺς ποὺ ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὰ διανοήματα κάθε χυμό. Τηροῦσε τὸ τυπικὸ τῆς καθαρεύουσας καὶ ἔγραφε

τῆ ρηματικῆ κατάληξη *-ουσι* ποὺ στὸ βιβλιαράκι του γιὰ τὴν Ἀκρόπολη τοῦ διόρθωσε σὲ *-ουν* ὁ Δημήτριος Βικέλας, πράγμα ποὺ ὁ Ψυχάρης¹⁹ χωρὶς νὰ γνωρίζει πλήρως τὰ πράγματα θεώρησε ὡς λογοκρισία.

Ὁ Τσοῦντας ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα ἀνῆκε στὴ λεγόμενη Νέα Ἀθηναϊκὴ Σχολή (1878-1895), αὐτὴν ποὺ ὁ Κωνσταντῖνος Δημαρᾶς ὀνομάζει γενιὰ τοῦ 1880, ποὺ περιλαμβάνει τὸν Ροῖδη καὶ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Παλαμᾶ. Ἀπὸ ἀρκετὲς πηγὲς ξέρουμε πὼς ὁ Τσοῦντας συμπαθοῦσε τὴ δημοτικὴ ἀλλὰ δὲν ἀποφάσιζε νὰ τὴν μεταχειριστεῖ. Ἄλλωστε θὰ ἦταν πρωτάκουστο γιὰ ἐπιστήμονα ἀρχαιολόγο, ὅταν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἀκολουθοῦσε ἀρχῆς γλωσσικῆς καθαρότητος. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἀπότομο σταμάτημα, μετὰ τὸ 1908, τῶν δημοσιεύσεων του δὲν βοήθησε στὴ μεταβολὴ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν κειμένων του. Τὸ Πανεπιστήμιο παρὰ τὶς πολιτικὲς ἐντάσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ὄχυρὸ τῆς καθαρεύουσας.

Οἱ δύο πεζογράφοι ποὺ μνημόνευσα, ὁ Ροῖδης²⁰ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης²¹ ἔγραψαν στὰ τελευταῖα τους στὴ δημοτικὴ. Σὲ τοῦτο ἀκολούθησε ὁ Τσοῦντας μὲ τὴ μεταθανάτια μελέτη του «Ἡ Αὐλίδα στὸ μῦθο τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου»²², γραμμὴν σὲ δημοτικὴ, ὄχι λογοτεχνικὴ ἀλλὰ ἄψογη, ποὺ φανερώνει τὸν ἄνθρωπο ποὺ πασχίζει γιὰ τὴν τέλεια, ἐννοιολογικὰ καὶ μορφολογικὰ, ἔκφραση χωρὶς «ὅμως νὰ παρασυρθεῖ - - στὸ νὰ εἶναι ἄτοπα ποιητικός». Ἡ ἀκριβολογία του ἔμεινε «παροιματικὴ» λέει ὁ Χρῆστος Καροῦζος²³.

Ἡ σύνταξη τῆς μελέτης στὴ δημοτικὴ ἦταν δική του πρωτοβουλία. Ὦντας στὸ τέλος τῆς ζωῆς του ξεπέρασε τὸ ψυχολογικὸ αἴτιο ποὺ τὸν ἐμπόδιζε. Ὁ ἴδιος ἐξομολογήθηκε γιὰ τὸ κείμενό του αὐτό: «Ποῖος ξέρει; Μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖο μου δημοσίευμα καὶ θέλω νὰ εἶναι ἔτσι σὰν ἄρθρον πίστεως γραμμένο στὴ δημοτικὴ»²⁴. Ἐνῶ ἔγραφε στὴν καθαρεύουσα τὸν θεωροῦσαν δημοτικιστὴ, μάλιστα ἄνθρωποι ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος Δελμοῦζος, ὁ Βασίλειος Τατάκης καὶ ὁ Κώστας Βάρναλης²⁵. Καὶ πραγματικὰ αὐτὸ ἦταν.

Ἡ καλύτερη καθαρεύουσά του εἶναι τοῦ τελευταίου του βιβλίου *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης*. Ὅπως πρῶτος τὸ εἶπε ὁ

Ό Χρήστος Τσουντας περί τὸ 1930.

Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος καὶ σύντομα τὸ ἀνέλυσε ὁ Χρῆστος Καροῦζος στὴ δευτέρη ἔκδοση τοῦ ἔργου, «μακριὰ ἀπὸ κάθε μεγαληγορία, τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ἐπίθετο τοῦ Τσοῦντα εἶναι καίρια - - - καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἠχηρά, δείχνουν ὅμως τὸν Τσοῦντα εὐαίσθητο καὶ στὴν ὁμορφιὰ τοῦ ἤχου»²⁶. Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἔδειξε ὁ Τσοῦντας καὶ τὴν ἰκανότητά του νὰ δημιουργεῖ ὄρους μὲ λέξεις ἀρχαῖες ἢ μὲ νέα παράγωγά τους, δηλαδὴ δικούς του νεολογισμούς.

Ἡ μελέτη τῶν γραπτῶν του μᾶς δείχνει ἀκόμη ὅτι ὅλα τὰ κείμενα ποὺ δημοσίευσε εἶναι στὰ ἑλληνικὰ ἐκτὸς ἀπὸ δύο, ἓνα γερμανικὰ²⁷ καὶ τὸ ἄλλο γαλλικά. Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἡ ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου του *Μυκῆναι* γιὰ τὴν ὁποία χρειάζεται διεξοδικὴπραγμάτευση.

Ἐνῶ ἔγραφε στὴν καθαρεύουσα ἦταν ὑπὲρ τῆς ἀπλοποίησης τῆς ὀρθογραφίας καὶ πρότεινε, τὸ 1913, τὴν πλήρη κατάργηση τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων²⁸. Τὴν ἐπόμενη χρονιά 1914, κατὰ τὴν κατάθεσή του στὴ *Δίκη τοῦ Ναυπλίου* ρωτήθηκε ἂν ἦταν δημοτικιστής. Ἀπάντησε: «Δὲν ἔγραψα ποτὲ εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ εἰς τὴν καθαρεύουσαν, οὔτε ἀνήκω εἰς τὸν Ὅμιλον τὸν Ἐκπαιδευτικόν»²⁹. Δὲν ἔγραφε στὴ δημοτικὴ ἀλλὰ πίστευε σ' αὐτὴν καὶ ἡ προσπάθειά του ἦταν νὰ τὴν πλησιάσει. Τὸ ἔκανε μὲ τὴν τελευταία του μελέτη ποὺ μνημόνευσα. Τὴ δημοτικὴ στὴν ἀρχαιολογία θὰ τὴν φέρουν σύντομα τρεῖς ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, ὁ Γιάννης Μηλιάδης καὶ ὁ Χρῆστος καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου ἀλλὰ θὰ γενικευθεῖ σὶ δεκαετία τοῦ '70.

Ὁ Τσοῦντας ἦταν μετριοπαθής, πίστευε ὅτι ἡ βιαιότητα τῶν δημοτικιστῶν εἶχε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα καὶ ὡς παράδειγμα ἔφερνε τὸν Γεώργιο Χατζηδάκι ποὺ πίστευε στὴ δημοτικὴ ἀλλὰ μεταστράφηκε σὲ γλωσσαμύοντορα³⁰ ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιθέσεων ποὺ τοῦ ἔκαναν. Ὅταν τὸ 1924 ἡ Φιλοσοφικὴ Ἀθηνῶν ἐπρόκειτο νὰ ἐκλέξει καθηγητὴ γλωσσολογίας ἀνάμεσα στὸν Μανόλη Τριανταφυλλίδη καὶ τὸν Γεώργιο Ἀναγνωστόπουλο, ἀνηψιὸ τοῦ Χατζηδάκι, ὁ Τσοῦντας ψήφισε τὸν Τριανταφυλλίδη³¹.

Παρὰ τὸ ὅτι δὲν ἀνῆκε στοὺς καθαρολόγους, ἡ ἐμμονὴ του στὴν καθαρεύουσα προκάλεσε ἐντύπωση· πρῶτα πρῶτα στὸν

Κωστή Παλαμά, πού τὸν παρακολουθοῦσε καὶ τὸν θαύμαζε. Για τὸ βιβλίο *Μνηῆνα* ὁ ποιητὴς ἔγραφε τὸ 1904 ὅτι «δύναται νὰ τὸ ἀναγνώσῃ περισσῶς ὠφελούμενος ὁ εἰδικὸς ἐπιστήμων, δύναται εὐαρέστως νὰ ἐγκύψῃ ἐπὶ τῶν σελίδων τοῦ ὀραστοῦ τῆς τόσον μακροσμένης καὶ τόσον σημαντικῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐκεῖνος πού θέλει νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὰς πρώτας ἀπωτάτας πηγὰς τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς, πᾶς μελετητῆς τῶν παρελθόντων. Ὁλος ὁ Τσοῦντας, ὁ ἀπέριττος καὶ γλυκὺς καὶ διαυγῆς καὶ ἐγκρατῆς καὶ πνευματώδης ἀκόμη, εὐρίσκεται εἰς τὰς παγκοσμίου φήμης *Μνηῆνας* του»³². Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα ὁ ποιητὴς περιγράφει τὴν ἀντίσταση τῆς καθαρεύουσας στὰ γραπτὰ τῶν ἐπιστημόνων καὶ ἐκφράζει κάποια πικρία γράφοντας, ὅτι «Ἡ *Ἱστορία τῆς Τέχνης* τοῦ Τσοῦντα, τοῦ διεθνοῦς φήμης ἀρχαιολόγου τῶν *Μνηῆνων* ἐμφανίζεται στὴν καθαρεύουσα». Ἐξι μῆνες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Τσοῦντα ὁ Παλαμάς θὰ εἰπεῖ πὼς «ὁ Τσοῦντας σὰν νὰ ἦταν ἡ διαθήκη του ἄφησε στὰ χαρτιά του μελέτη σοφὰ γραμμένη στὴ δημοτικὴ»³³.

Χρόνια λοιπὸν τὸν περίμεναν νὰ πάρει φανερὰ τὸ μέρος τῆς δημοτικῆς καὶ ἀρνιόταν. Ἀπὸ συνήθεια ἄραγε, ἀπὸ πίστη στὴν καθαρεύουσα ἢ ἀπὸ ψυχικὴ ἀδυναμία νὰ συγκρουστῆ μὲ τοὺς καθαρολόγους; Τὸ τελευταῖο νομίζω πὼς δὲν ἰσχύει, γιατί τὸ ψυχικὸ του θάρρος τὸ ἔδειξε πρῶτα στὴ Δίκη τοῦ Ναυπλίου, ὅταν κατέθεσε ὑπὲρ τοῦ Δελμούζου γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ Παρθεναγωγείου τοῦ Βόλου, κατόπιν στὸν Διχασμὸ, ὅταν ὡς πραγματογνώμων κήρυξε πλαστὴ τὴν ἐπιστολὴ πρὸς Κόρακα πού ἀπέδιδαν στὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, γιὰ νὰ τὸν ἀποδείξουν ἐχθρὸ καὶ συνωμότη ἐναντίον τῆς Δυναστείας καὶ τέλος στὰ *Μαρασειακά*, γεγονότα μὲ κατηγορούμενο πάλι τὸν Δελμούζο γιὰ τὸ παιδαγωγικὸ του ἔργο στὰ *Μαράσεια Σχολεῖα*.

Ὡς πρὸς τὶς πολιτικὲς του πεποιθήσεις, ἤδη ἀπὸ τὸ 1896 εἶχε δημόσια ἐκδηλωθεῖ κατὰ τῆς ἀνάμιξης τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου στὰ πράγματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ ἐκδήλωσή του αὐτὴ ἦταν σαφῆς ἔκφραση πολιτικῆς γνώμης³⁴.

Ὁ Τσοῦντας πέθανε στὶς 9 Ἰουνίου 1934, «ἀπροσδοκῆ-

τως», ὅπως λέγει ὁ Σωκράτης Κουγέας καὶ κηδεύτηκε αὐθημερόν. Τὰ τελευταῖα του χρόνια τὰ πέρασε κάπως ἀπομονωμένος. Ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο εἶχε παραιτηθεῖ τὸ 1925 σὲ ἡλικία 68 ἐτῶν. Ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία ἀποσύρθηκε τὴν ἐπόμενη χρονιά μὲ πρόσχημα τὴν καθηγεσία στὴ Θεσσαλονίκη ποὺ ἦταν βραχύτατη. Ἡ *Ἱστορία* ποὺ τὸν ἀπασχόλησε μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, ἐκδόθηκε τὸ 1928. Ἔως τὸ 1934, ἐπὶ 6 χρόνια, ἀσχολεῖται μὲ τὸ διάβασμα καί, ὑποθέτω, μὲ τὸ γράψιμο τῶν τελευταίων πέντε μελετῶν του. «Ἀποτραβηγμένος σὶδὸ ἀπλὸ σπιτικὸ τῆς ὁδοῦ Ἀλκιβιάδου»³⁵ πέρασε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του μόνο μὲ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων. Διάβαζε τὴν *Αἰνειάδα* ὅταν μιὰ ἄλλοτε μαθήτριά του πῆγε κεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του γιὰ νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ»³⁶. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κληρονόμους του ἦταν ὁ Ν. Κτενᾶς, «σύνοικος καὶ εὐγενικὸς παραστάτης τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν ἡμερῶν τοῦ μεγάλου σοφοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον οὗτος ἐκληροδότησε διὰ διαθήκης τὰ βιβλία του» λέγει ὁ Σωκράτης Κουγέας³⁷. Τὸ ἀρχαιολογικὸ μέρος τῆς βιβλιοθήκης, χωρὶς τὴ λογοτεχνία καὶ ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἐκποιήθηκε τὸ 1939 ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο Εὐτυχίου Βαγιονάκη.

Ὁ Τσοῦντας ἔμεινε ἀνύμφευτος. Μόνοι συγγενεῖς παρουσιάστηκαν κατὰ τὸν θάνατό του δύο ἀνήψια, ποὺ ἐμφανίζονται σὶδὸ ἀγγελτήριό τῆς κηδείας του, στὶς 9 Ἰουνίου. Ἦσαν ὁ Ἀθανάσιος Γ. Τσοῦντας καὶ ἡ Βασιλικὴ Ἀλ. Καλαφάτη, γνωστοὶ ἀπὸ τὶς εὐχαριστήριες ἐπιστολὲς τοὺς πρὸς τὴν Ἀκαδημία καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ποὺ ἔστειλαν, ἕνα μῆνα ἀργότερα, ἀπὸ τὸ Κιλκίς ὅπου, προφανῶς, διέμεναν.

Θεωρῶ αὐτονόητο ὅτι ὅλοι ἐδῶ μέσα, ἔχουμε διαβάσει τὰ ἔργα τοῦ Τσοῦντα, ἐγὼ ἴσως λιγότερο, γιὰτὶ δὲν καταγίνομαι μὲ τὴν προϊστορία. Δὲν κρίνω σκόπιμο νὰ τὰ ἀναλύσω, ἄλλωστε ὁ χρόνος μου τελείωσε· θὰ περιορισθῶ σὲ λίγες γενικότητες γιὰ νὰ ὀλοκληρώσω τὴν ὁμιλία μου.

Ὁ Τσοῦντας ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος τῆς τρίτης γενιᾶς τῶν Ἑλλήνων Ἐφόρων. Ἀποτελεῖ τὴ λαμπρὴ αὐγὴ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας καὶ συνάμα τὸ μεσουράνημά της. Ὅχι μόνον θεμελίωσε ἀλλὰ καὶ οἰκοδόμησε ἐπιστημονικὰ τρεῖς

πολιτισμούς, τὸν μυκηναϊκό, τὸν κυκλαδικό καὶ τὸν νεολιθικό τῆς Θεσσαλίας. ἤλθε στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα ὀπλισμένος μὲ τὴν ἀρχαιολογικὴ μέθοδο ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Otto Jahn ἀλλὰ ἀναπτυσμένη ἀπὸ τὸν δάσκαλό του στὸ Μόναχο Heinrich Brunn. Ἐρεύνησε, δίδαξε καὶ δημιούργησε μαθητὲς ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχα τὴν τύχη νὰ ἔχω δασκάλους καὶ φίλους. Μνημονεύω μόνο μιὰ λαμπρὴ ὁμάδα: ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ὁ Χρῆστος καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου, ὁ Σπυρίδων Μαρινάτος, ὁ Στρατῆς Παρασκευαΐδης, ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς³⁸.

Ὁ Τσοῦντας ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες ἀρχαιολόγους τῆς ἐποχῆς του ὑπῆρξε ἐκεῖνος ποὺ εἶχε τοὺς εὐρύτερους ὀρίζοντες στὸν ἀρχαῖο κόσμο. Ἀπὸ τὸ πρῶτο του δημοσίευμα ἕως τὸ τελευταῖο, κύριά του ἐπιδίωξη ἦταν ἡ ἐρμηνεία τῶν εὐρημάτων του πρῶτα μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Γνώριζε τὸν Ὅμηρο ὅσο κανεὶς ἄλλος στὴν Ἑλλάδα καὶ περιλαμβάνω καὶ τοὺς φιλόλογους. Ἐρμῆνευε τὸν Ὅμηρο μὲ τὰ πράγματα καὶ ἐρμῆνευε τὰ πράγματα μὲ τὸν Ὅμηρο. Ὁ Ἡρόδοτος, οἱ τραγωδίες, ἡ ἀττικὴ μυθολογία ὑπῆρξαν ἀφειτηρίες γιὰ μελέτες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τὶς πνευματικὲς του δημιουργίες μετὰ τὴν ἐκλογή του στὸ Πανεπιστήμιο. Ὅλες, ὅσες εἶδαν τὸ φῶς μετὰ τὸ 1910 δὲν ἀποτελοῦν δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν ἢ εὐρημάτων ἀλλὰ βρίσκονται στὸ εὐρύτερο πεδίο τῆς ἀρχαιολογίας. Δὲν τοῦ ἔλειπαν τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς δικές του ἀνασκαφές. Ἴσως πίστευε ὅτι δὲν ἦσαν τόσο σημαντικὰ γιὰ δημοσίευση, ἴσως εἶχε συντελεστεῖ μέσα του κάποια πνευματικὴ μεταβολή, ἢ τέλος, οἱ δυνάμεις του δὲν ἦταν ἀρκετὲς γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στὴν ἀρχαιολογία τῶν πραγμάτων.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὰ μικρὰ καὶ τὰ σκόρπια κατέληγε στὴ μεγάλη σύνθεση. Τὸ κάνει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1893 σὲ ἡλικία 36 χρονῶν καὶ μᾶς δίνει τὶς *Μυκῆνες*, ποὺ οἱ Ἑλληνες ἀρχαιολόγοι, ἰδιαίτερα τοῦ Κλάδου, φορτωμένοι μὲ πλῆθος ἀνασκαφές, πρέπει νὰ ἔχουν ὡς ὑπόδειγμα πραγμάτευσης τῶν εὐρημάτων τους, ὄχι πλαδαρὰ καὶ σχολαστικά, ἀλλὰ μὲ κεντρικὴ ἰδέα ποὺ θὰ τοὺς ὀδηγήσει στὴ σύνθεση καὶ τὴ δημιουργία μελετῶν ποὺ θὰ ἀντέξουν στὸ χρόνο. Καὶ τ' ἄλλα του δύο μεγάλα ἔργα, τὸ *Διμήνι* καὶ ἡ *Ἱστορία*, εἶναι ἀξιοθαύμαστες συνθέ-

σεις πού παρὰ τὸν αἰῶνα καὶ πλέον πού μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα καὶ τὰ 82 χρόνια ἀπὸ τὸ τρίτο παραμένουν πάντα νέα, δροσερά, ὅπως τὰ οἰκοδομήματα τῆς Ἀκρόπολης γιὰ τὸν Πλούταρχο, τὰ ὁποῖα τὸ καθένα «ἦταν ὡς πρὸς τὸ κάλλος του, ἓνα ἔργο κίόλας κλασικό, ἐνῶ στὴν ἀκμὴ του μένει ἀκόμη καὶ τώρα ἔργο πρόσφατο καὶ καινούργιο· ἀνθίζει πάνω τους μιὰ τέτοια παντοτινὴ νεότητα, πού κρατᾶ ἄθικτη ἀπὸ τὸ χρόνο τὴ μορφὴ τους, σὰν νὰ ἔχουν τὰ ἔργα τοῦτα μέσα τους πραγματικὰ ἓνα ἀμάραντο πνεῦμα, μιὰν ἀγέραστη ψυχὴ»³⁹.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ

1883

1. Ἀττικὸν ἀγγεῖον. *AE* 1883, στ. 47-54.
2. Λογοδοσία ἀρχῶν τοῦ ἐν Ἐλευσίनि ἱεροῦ. *AE* 1883, στ. 109-130, 194, 253-264.
3. Ἀγγεῖον Ταναγραϊκόν. *AE* 1883, στ. 171-182.
4. Ἐπιγραφὴ ἐκ Θράκης. *AE* 1883, στ. 263-4, (G. Mihailov, *IGBR* III 1794).

1884

5. Ἐπιγραφὴ ἐξ Ἐλευσίνος. *AE* 1874, στ. 69-74.
6. Ἐπιγραφὴ ἐξ Ἀκροπόλεως. *AE* 1884, στ. 165-172, 224 (*IG* II² 1035· *SEG* 26, 121).
7. Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Προϊστορικῆς Ἀνθρωπολογίας καὶ Ἀρχαιολογίας, Ἐβδομὰς Α΄, 2 Δεκεμβρίου 1884, τ. 40, σ. 317.
8. Ἡ Ὀλυμπία. Ἐβδομὰς Α΄, 23 Δεκεμβρίου 1884, τ. 43, σ. 337-338.

1885

9. Αἰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφαί, Ἐβδομὰς Β΄, 6 Ἰανουαρίου 1885, ἀρ. 45, σ. 1-3.
10. Αἰ Δωδωναῖαι Ἀρχαιότητες τοῦ κ. Κ. Καραπάνου. Ἐστία 19, 1885, σ. 57-61.
11. Αἰ Ταναγραῖαι κόραι. Ἐστία 19, 1885, σ. 195-199 (Ἀναδημοσίευση: *Ὁ Μέντωρ* 76, 2005, 129-140).
12. Οἱ προϊστορικοὶ τάφοι ἐν Ἑλλάδι. *AE* 1885, στ. 29-42.
13. Ἀγγειοπλάσται Ἀθηναῖοι. *AE* 1885, στ. 53-8.

14. Σκεῦος πήλινον καὶ τεμάχια ἀγγείων ἐξ Ἀθηνῶν. *AE* 1885, στ. 117-126.
15. Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀκροπόλεως. *AE* 1885, στ. 129-146 (στ. 129-130, ἀρ. 1 = *IG* II² 1370· *SEG* 23, 81· στ. 131-142, ἀρ. 2 = *IG* II² 330 fr.b+c· στ. 141-146, ἀρ. 3 = *IG* II² 891· *SEG* 21, 430).
16. Κρατὴρ ἐξ Ἀκροπόλεως. *AE* 1885, στ. 219-228.

1886

17. Ἀνασκαφαὶ τάφων ἐν Ἐρετρίᾳ. *AE* 1886, στ. 31-42.
18. Κατάλογος ὀνομάτων. *AE* 1886, στ. 183-4 (*IG* I³ 1191 B.fr.f).
19. Περὶ τῶν ἐν Ἐρετρίᾳ ἀνασκαφῶν. *ΠΑΕ* 1886, σ. 57-8.
20. Ἀνασκαφαὶ Μυκηνῶν. *ΠΑΕ* 1886, σ. 59-79.

1887

21. Ἐκδρομὴ εἰς τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός. *Ἑστία* 21, 1887, σ. 576-9, 590-4.
22. Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἐρετρίας. *AE* 1887, στ. 77-110 (στ. 77-80, ἀρ. 1 = *IG* XII 9, 211· στ. 79-82, ἀρ. 2 = *IG* XII 9, 199· στ. 82-110, ἀρ. 3 = *IG* XII 9, 249).
23. Οἱ τάφοι τῶν Ἀρχαίων, *Ἑστία* 23, 1887, σ. 441-444, 457-460, 481-484, 489-492.
24. Ἀρχαιοῦτες ἐκ Μυκηνῶν. *AE* 1887, στ. 155-172.
25. Περὶ τῶν ἐν Τανάγρα ἀνασκαφῶν τοῦ 1887. *ΠΑΕ* 1887, σ. 64.
26. Περὶ τῶν ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφῶν τοῦ 1887. *ΠΑΕ* 1887, σ. 65-66.

1888

27. Ἀγορὰ καὶ ἀρπαγὴ γυναικῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι. *Ἑστία* 25, 1888, σ. 81-85, 97-100, 120-124.
28. Συμπλήρωσις εἰς ἐπιγραφὴν ἐξ Ἐλευσίνος. *AE* 1888, στ. 113-8 (*IG* II² 204, στ. 15-56· Kevin Clinton, *Eleusis. The Inscriptions on stone*, ἀρ. 144, στ. 16-57).
29. Ἀνασκαφαὶ τάφων ἐν Μυκῆναις. *AE* 1888, στ. 119-180.
30. Περὶ τοῦ ἐν Βαφειῶ τάφου. *AE* 1888, στ. 197-199.
31. Περὶ τῶν ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφῶν. *ΠΑΕ* 1888, σ. 28-29.
32. Ἀνασκαφαὶ ἐν Μυκῆναις, *Ἑστία* 26, 1888, σ. 545-547.

1889

33. Ἐρευναὶ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ὁ τάφος τοῦ Βαφειοῦ. *ΑΕ* 1889, στ. 129-172.
 34. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1889, σ. 18-21.
 35. [Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ]. *ΠΑΕ* 1889, σ. 21-22.
 36. [Ἐρευνα ἐν Λακωνικῇ]. *ΠΑΕ* 1889, σ. 22.

1890

37. Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις. *ΠΑΕ* 1890, σ. 35-36.
 38. Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ Ἀμυκλαίῳ. *ΠΑΕ* 1890, σ. 36-37.

1891

39. Ἐκ Μυκηνῶν. *ΑΕ* 1891, στ. 1-44.
 40. Μυκῆναι. *ΠΑΕ* 1891, σ. 19-20.
 41. Κάμπος (Λακωνικῆς). *ΠΑΕ* 1891, σ. 23.
 42. Ἐρέτρια. *ΠΑΕ* 1891, σ. 35-36.

1892

43. Ἐκ τοῦ Ἀμυκλαίου. *ΑΕ* 1892, στ. 1-26.
 44. Ἐπιγραφικὰ ἐκ Μυκηνῶν. *ΑΕ* 1892, στ. 67-68.
 45. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1892, σ. 56-58.

1893

46. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1893, σ. 8-9.
 47. *Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος πολιτισμός* (Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας 1893).

1894

48. Λίμναι. *Ἑστία* 1894, σ. 97-98.
 49. Περὶ τῶν ἐν Ἀμοργῷ ἀνασκαφῶν. *ΠΑΕ* 1894, σ. 22.

1895

50. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1895, σ. 23-25.
 51. Zu einigen mykenischen Streifragen, *Jahrbuch des deutschen Archäologischen Instituts* 1895, 143-151.

1896

52. Γραπτὴ στήλη ἐκ Μυκηνῶν. *ΑΕ* 1896, στ. 1-22.
 53. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1896, σ. 29-31.

1897

54. Ἡ προϊστορικὴ Θράκη. *Θρακικὴ Ἐπετηρὶς* 1, 1897, σ. 233-241.

55. [Ἀνασκαφὴ κατὰ τὰς Κυκλάδας νήσους]. *ΠΑΕ* 1897, σ. 23-24.

56. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκίνας]. *ΠΑΕ* 1897, σ. 24-27.

57. Chr.Tsountas-J.Irving Manatt, *The Mycenaean Age. A study of the monuments and Culture of the Pre-Homeric Greece* (Boston and New York 1897).

1898

58. Κυκλαδικά. *ΑΕ* 1898, στ. 137-212, 1899, στ. 73-134.

1899

59. Κυκλαδικὰ ΙΙ. *ΑΕ* 1899 στ. 73-134.

60. Ἀνασκαφαὶ ἐν Θεσσαλίᾳ. *ΠΑΕ* 1899, σ. 101-102.

61. Ἀνασκαφαὶ ἐν Μυκίνας. *ΠΑΕ* 1899, σ. 102-103.

1900

62. Trois Chatons de bagues Mycéniennes. *Revue Archéologique* 37 (3ème série) 1900, σ. 7-14.

63. *Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν* (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὀφελίμων Βιβλίων, Ἀθῆναι 1900). Ἀνατύπωση, «Ἐκάτη», 2007.

1901

64. Λίθινα ἐργαλεῖα ἐκ Πελοποννήσου. *ΑΕ* 1901 στ. 85-90.

65. Ἀνασκαφαὶ ἐν Σέσκλω. *ΠΑΕ* 1901, σ. 41-42.

66. Ἐργασίαι ἐν Μυκίνας. *ΠΑΕ* 1901, σ. 42.

1902

67. Κεφαλὴ ἐκ Μυκηνῶν. *ΑΕ* 1902, στ. 1-10.

68. Ἐργασίαι ἐν Μυκίνας. *ΠΑΕ* 1902, σ. 48.

69. Ἀνασκαφαὶ ἐν Θεσσαλίᾳ. *ΠΑΕ* 1902, σ. 59-61.

1903

70. Ἐργασίαι ἐν Μυκίνας. *ΠΑΕ* 1903, σ. 36.

1905

71. Ausgrabungen in Dimini und Sesklo, *Comptes rendus du Congrès International d'Archéologie*, Athènes 1905, σ. 207-208.

72. Περὶ τῶν τύμβων τῆς Θεσσαλίας, αὐτόθι σ. 212- 213.

1906

73. Ἦρως ἐπὶ Βλαύτη. *ΑΕ* 1906, στ. 243-248.

1907

74. Πότε ἤρχισαν οἱ Ἕλληνες νὰ νίπτωνται τὴν πρωΐαν. Μελέτη 1907, σ. 65-69 (Αναδημοσίευση: *Ὁ Μέντωρ* 36, 1995, 151-155).

1908

75. [Ἐπιστολὴ τοῦ Χρήστου Τσοῦντα, τῆς 26.1.1908, πρὸς τὸν Γιάννη Ψυχάρη]. Γιάννη Ψυχάρη, *Ρόδα καὶ Μῆλα Ε΄ Α* (1908) 232.
76. *Αἱ προϊστορικὰ ἀκροπόλεις Διμηγίου καὶ Σέσκλου* (Βιβλιοθήκη τῆς Ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας [ἀρ. 14]).

1910

77. Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων τῆς [Ἀρχαιολογικῆς] Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1910. *ΠΑΕ* 1910, σ. 53-66.

1911

78. Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων τῆς [Ἀρχαιολογικῆς] Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1911. *ΠΑΕ* 1911, σ. 51-63.

1913

79. [Γνώμη περὶ ἀπλοποιήσεως τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας]. *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου* 3, 1913, σ. 326.

1914

80. [Κατάθεσις τοῦ Χρήστου Τσοῦντα ὡς μάρτυρος ὑπερασπίσεως Ἀλ. Δελμούζου]. Ἡ Δίκη τοῦ Ναυπλίου (16-28 Ἀπριλίου 1914), Ἀθῆναι 1915, σ. 171-174.

1915

81. Αἱ χρυσαῖ πλίνθοι τοῦ Κροίσου. *ΑΔ* 1, 1915, σ. 111-114.
82. [Κρίση τοῦ Χρήστου Τσοῦντα γιὰ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου]. *Ὁ Μέντωρ* 77, 2005, 181-182.

1922

83. Ἡ προϊστορικὴ Ἑλλάς. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1922, σ. 81-86.

1923

84. Εἰς τὴν λάρνακα τοῦ Κυψέλου, *ΑΔ* 8, 1923, σ. 147-154.
85. Οἱ Λύκιοι τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλληνικῶν μύθων. *Λαογραφία* 7, 1923, σ. 189-206.

1926

86. [Γνώμη περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου]:
«Βιογραφία καὶ κρίσεις περὶ τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου
καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ» Ἐπιφυλλίδες [Ἐλευθερουδάκη] 1,
1926, τευχ. 5, σ. 30.
87. Ἡ οἰκία τοῦ Πριάμου. *Δελτίον Ἀκαδημαϊκοῦ Ὁμίλου Φιλοσο-
φικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 1, 1926, σ. 4-9.

1928

88. Ἀπεικόνισις Θρακῶν εἰς ἓν ἀγγεῖον. *Θρακικά* 1, 1928, σ. 26-
29.
89. *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης* (Ἐκδοτικὴ Ἑταιρία
«Ἀθηνᾶ», Ἀθῆναι 1928).

1929

90. Ὁ Δούρειος ἵππος (ἱστορία ἐνὸς μύθου). *Τὸ Ἑλληνικὸν
Ἔτος 1929*, σ. 42-45.

1930

91. Τὸ Δελφικὸν ἀνάθημα τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὴν δεκάτην
τοῦ Μαραθῶνος. *Ἑλληνικά* 3, 1930, σ. 5-14.

1933

92. Εἰς τὸν Προμηθεά τοῦ Αἰσχύλου. *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης
Ἑλλάδος 1933*, σ. 115-127.

1934

93. Ἡ Αὐλίδα σιὸ μῦθο τοῦ Τρωικοῦ Πολέμου. *Ἑλληνικά* 7,
1934, σ. 7-21.
94. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Τρωικοῦ πολέμου. *Ἑλληνικά*
7, 1934, σ. 22-35.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΣΑΕ: Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. ΑΑΕ:
Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. ΑΜ: *Athenische Mitteilungen*. ΑΕ: Ἀρχαιολο-
γικὴ Ἐφημερίς. ΕΕΦΣΠΘ: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανε-
πιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. ΠΣΑΕ 13 'Ιουλίου 1882.
2. Γεωργίου Α. Μέγα, Λόγος ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι, *Λαογραφία* 18, 1959, 623· Σπ. Θεοδοροπούλου, Τεσσαρακονταετηρίς, Χρονικὸ ἰδρύσεως, *Λαογραφία* 13, 1950, 176-177· Δημ. Σ. Λουκάτου, *Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνικὴ Λαογραφία* (Ἀθήνα 1977) 70.
3. *Λαογραφία* 7, 1923, 189-206.
4. *Ἀθηνᾶ* 35, 1924, 308-309.
5. Ἀρχεῖον Σ.Α. Κουμανούδη ἀρ. 3516. Ἐπίγραμμα φιλοφρονητικὸ γιὰ τὸν Τσοῦντα εἶχε συνθέσει ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλλος πολὺ ἀργότερα, συνοδευτικὸ μιᾶς ποσότητος τυριοῦ, ποῦ τοῦ εἶχε προσφέρει τὴν τελευταία ἡμέρα τοῦ 1918! (*Ἀθηνᾶ* 50, 1940, 250):

«Χρίστῳ Τσοῦντα
 Ἦκει μοι ἅγιος Βασίλειος ὁ Καισαρείηθεν
 ἀγλαὰ δᾶρ' ἐνὶ χερσὶν ἐπ' ὤμοισίν τε κομίζων
 καὶ τε βαρυνόμενος ῥίνῳ τουλουμοτύριοι,
 χρήματος ἀμβροσίου, ἡμερτοῦ νῦν γε βροτοῖσιν·
 τοῦ δ' ἄρα τυροφάγῳ μοῖτραν φίλιον φίλῳ ἀνδρὶ,
 εἵκελόνηρον ἐπεμψ' ὄνειρα πεποϊήκά τ' ἀοιδῶν
 – ἔκτοκον, ὤμοι ἐγών, ὠδινῶδες μογερόν τε–
 Εὐχόμενος κραδίης ἀπὸ μέσσης τὰγαθὰ πολλά,
 τῶν σὺ ὄναιο ἔτει τῶδε νεοστρεφέει.

Ἀθήνησι τῇ 31 Δεκεμβρίου 1918.

Ὁ παγκόσμιος πόλεμος εἶχε λήξει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ στερήσεις. Ἐπιτυχὸν νὰ προμηθευθῶ τότε ὀλόκληρον δερμάτιον τυροῦ (τουλουμοτύρι) ἔστειλα καὶ πρὸς τὸν Τσοῦνταν μέρος λήγοντος τοῦ ἔτους·

(Στὸν Χρῆστο Τσοῦντα | Ἔχει ἔλθει ὁ ἅγιος Βασίλειος ἀπὸ τὴν Καισαρεία | κουβαλώντας μου σιὰ χέρια καὶ στοὺς ὤμους ὠραῖα δῶρα | φορτωμένος κι ἓνα τουλούμι μὲ τυρὶ | πράγμα θεοπέσιο καὶ ποθητὸ τώρα στοὺς ἀνθρώπους· | ἀπὸ τοῦτο στὸν τυροφάγο, φίλε μου τὴ μερίδα τοῦ φίλου, | ὅμοια μὲ ὄνειρο ἔστειλα ὡς βοήθημα καὶ τούφτιαξα τραγουδί | – δικό μου, ἀλλοίμονό μου, γεμάτο πόνους καὶ κόπους – | μὲ τὴν εὐχὴ ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς καρδιάς νᾶναι πολλὰ τὰ ἀγαθὰ | ποῦ θὰ χαρεῖς τὴν καινούργια ποῦ ἔρχεται χρονιά.)

6. ΠΣΑΕ 28 Μαρτίου 1885.
7. ΠΣΑΕ 9 Ὀκτωβρίου 1885.
8. ΠΣΑΕ 7 Μαΐου 1886.
9. ΑΑΕ 45/1 Μαρτίου 1889.
10. 23-31 Μαρτίου.
11. Ἐκδόθηκε 14 Ἀπριλίου 1890.
12. *Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας σὺς Κυκλάδες 1872-1910* (2006).
13. ΑΑΕ 692/19 Ἰουνίου 1903.
14. ΠΣΑΕ 25 Σεπτεμβρίου 1903.
15. ΠΣΑΕ 23 Μαΐου 1892.
16. ΠΣΑΕ 29 Ἀπριλίου 1900. Κατὰ δημοσίευμα στὸ Ἄστυ (4 Μαΐου

1900, σ. 2) ὁ Τσοῦντας ἀναχωροῦσε πιθανῶς τὴν ἡμέρα τῆς δημοσίευσης «εἰς Ἴταλιαν, ὅπως μελετήσῃ τὰς αὐτόθι ὑπαρχούσας ἐπιλιμναίας κατοικίας, καθ' ὅσον ὑπάρχει πιθανότης, ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχον τοιαῦτα καὶ θὰ γείνωσιν ἀνασκαφαὶ εἰς ὀρισμένα μέρη». Ἡ ἐξειδίκευση τοῦ σκοποῦ τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Τσοῦντα στὴν ἐφημερίδα προφανῶς ὀφείλεται σὲ διευκρινήσεις τοῦ ἴδιου. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα οἱ σχέσεις τῶν ἀρχαιολόγων μὲ τὴν ἐφημερίδα ἦταν ἀρκετὰ στενές.

17. Ἄπαντα Ε', 161.

18. Ἡ περιπέτεια τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας σὺν βίῳ τοῦ Χρήστου Καρούζου, 172.

19. *Ρόδα καὶ Μῆλα* Δ' (1907) 2· βλ. σ. 232 γράμμα τοῦ Τσοῦντα πρὸς τὸν Ψυχάρη.

20. Ἡ *Μηλιά*, Ἄπαντα (Ερμῆς 1978) Ε' 109-117.

21. Ἡ Ἀποσώσιρα, ἐκδ. Τριαντ. Δ' 51-55.

22. Ἑλληνικά 7, 1934, 7-21.

23. *Μικρὰ Κείμενα* 384.

24. Σ. Κουγέας, Ἑλληνικά 7, 1934, 5.

25. Ἀπομνημονεύματα (Κέδρος 1980), 65

26. «Εἰσαγωγικὸ Σημείωμα» τοῦ Χρήστου Καρούζου στὴ Β' ἔκδοσις τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης*, ἀνατυπωμένο στὸ βιβλίο τοῦ *Μικρὰ Κείμενα* 382-385. Τὸ παράθεμα σ. 384. Ὁ Χρήστος Καρούζος εἶχε ἀφιέρωσι τὸ βιβλίο τοῦ *Τὸ Μουσεῖο τῆς Θήβας*, Ἀθήνα 1934, «Στὸ Δάσκαλό μου| Χρήστο Τσοῦντα». Ἡ Σέμνη Καρούζου (Βιώματα καὶ Μνημόσυνα, Ἀθήνα 1984, 28) διηγεῖται: «Παρακινήμενη ἀπὸ τὴν ἀφιέρωσι «Στὸ Δάσκαλό μου Χρήστο Τσοῦντα» ἀποφάσισα νὰ τοῦ ἐγχειρίσω ἐκ μέρους τοῦ Χρήστου ἓνα ἀντίτυπο καὶ ἐπῆγα στὸ σπίτι του, κάπου κοντὰ στὴν ὁδὸ Ἀριστοτέλους. Ὅταν τὸ ξεφύλλισα καὶ εἶδε τὴν ἀφιέρωσι, ἔσκυψε, δακρυσομένος, τὸ πρόσωπό του ὁ αἰσθαντικὸς αὐτὸς ἄνθρωπος». Ἦτος ἡ ἐπίσκεψις αὐτὴ ἦταν «τῆς μαθήτριας» ποὺ μνημονεύεται σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ὁμιλίας τούτης. Ἡ Σέμνη Καρούζου (αὐτ. 12) διηγεῖται τὴν ἐξομολόγησι τοῦ Τσοῦντα γιὰ τοὺς φοιτητὰς του: «Δὲν μ' ἐνδιαφέρει ὅτι δὲν ἔχουν γνώσεις, εἶναι ὅμως ἀνίκανοι νὰ σκεφθοῦν λογικῶς». Ἡ ἴδια δίνει (*Νέα Ἑστία* 62, 1937, 1203) σύντομο ἀλλὰ περιεκτικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ τρόπου θεώρησης ἀπὸ τὸν Τσοῦντα τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας.

27. Ἐκανε καὶ μία ἀνακοίνωσι γερμανικά, τὸ 1905, γιὰ τὸ Διμήνι καὶ τὸ Σέσκλο, στὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριον Ἀρχαιολογίας, στὴν Ἀθήνα.

28. Ἡ Σέμνη Καρούζου πολὺ ἀργότερα, δημοσίευσε μελέτη χωρὶς βαρεῖτες, *ΑΜ* 56, 1931, 98-111. Ὁ Βασίλειος Λεονάρδος ἀπὸ τὴ μεριά τῶν ἀρχαιστῶν, ἀποπειράθηκε κατάργησι τῆς ψιλῆς στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1913 ἀλλὰ ἀπέτυχε ἐξ αἰτίας τῆς ἀντίδρασις τοῦ Γ. Μιστριώτη, *ΑΕ* 1987, 157-159. Τῇ γνώμῃ τοῦ Τσοῦντα γιὰ τὴν τονικὴ ἀπλοποίηση τῆς γλώσσας ἀπέκρουσε ὁ Νικ. Ἐξαρχόπουλος θεωρώντας ὅτι «ὁ καθηγητὴς Τσοῦντας ἦτο μὲν διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος, ἐστερεῖτο ὅμως τοῦ ἀπαιτουμένου κύρους πρὸς διατύπωσιν παρομοίων γνωμῶν» (Ἡ Δίκη τῶν τόνων, *Ἑστία* [1943] 3· βλ. καὶ 86, 133, 152, 161, 212, 249), ἀναπτύσσει δὲ ὁ Ἰω. Καλιτσουνάκις (*Ἡ ἀντιδικία τῶν τόνων*, Ἐν Ἀθήναις 1944, 490), ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ὁ Τσοῦντας στὴν *Ἱστορία* «οὐδεμίαν, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην, τονικὴν

ἢ ἄλλην μεταρρύθμισιν ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ, τούναντίον φαίνεται ἐν αὐτῷ ὡς πρὸς τὰ τονικὰ ζητήματα περιδεῶς φυλάττων τὰ παραδεδομένα γράφει δὲ μίαν ἀπλὴν καὶ ρέουσαν καθαρεύουσαν ἀντικατοπιρίζουσαν τὸ ἥρμερον καὶ πρᾶον ἦθος του».

29. Ἡ Δίκη τοῦ Ναυπλίου (16-28 Ἀπριλίου 1914). Στενογραφημένα πρακτικά (Ἐκδόσεις Διόνυσος, Ἀθήναι 1976), 171-174 [Κατάθεση τοῦ Τσοῦντα κατὰ τὴν 22 Ἀπριλίου 1914, ἔβδομη ἡμέρα τῆς δίκης].

30. Ρωμαῖος *ΕΕΦΣΠΘ* 1936, VI.

31. Ἄπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, *Σ' Δημοτικισμὸς καὶ Ἀντίδραση* (Θεσσαλονίκη 1988) 330.

32. *Ἀκρόπολις*, 17 Δεκεμβρίου 1904· Ἄπαντα Ις' (1962), 269.

33. Ἄπαντα ΙΔ', 353. Τὴν προτίμησίν του γιὰ τὴ δημοτικὴ τὴν μαθαίνουμε καὶ ἀπὸ μίαν ἄγνωστη ἕως τώρα μαρτυρία. Ἦταν μέλος τοῦ «Ἀδερφάτου τῆς Ἐθνικῆς Γλώσσας», ποῦ εἶχε φτιάξει στὴν Πόλιν ὁ Φώτης Φωτιάδης καὶ κατόπιν μεταφέρθηκε στὴν Ἀθήνα. Τὸ ὄνομα τοῦ Τσοῦντα εἶναι γραμμένο στὸν κατάλογο τῶν μελῶν τοῦ Ἀδερφάτου, ποῦ εἶχαν συντάξει ὁ Ἴων Δραγούμης καὶ ὁ Φώτης Φωτιάδης (Γιάννη Παπακώστα, *Ὁ Φώτης Φωτιάδης καὶ τὸ Ἀδερφάτο τῆς Ἐθνικῆς Γλώσσας*, ΕΛΙΑ Ἀθήνα 1885, 471 βλ. καὶ σ. 634). Στὸ Ἀδερφάτο πρωταγωνιστικὸ ρόλο εἶχε ὁ Ἀλέξανδρος Πάλλης γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ ὁποίου τῆς Ἰλιάδας ὁ Μιλυάδης Μαλακάσης μᾶς διασώζει τὴ γνώμη τοῦ Τσοῦντα: «καὶ ὅτι τὴν Ἰλιάδα του, ὁ κ. Τσοῦντας, ὁ μοναδικὸς ἀρχαιολόγος μας, τὸ καύχημα αὐτὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, τὴν ἀπεκάλεσεν *ἀριστούργημα*» (*Ἀκρόπολις* 2 Ἀπριλίου 1902 σ. 4. Ἀναδημοσίευση: Μιλυάδης Μαλακάσης, Πεζά, τόμ. Β', εἰσαγ. φιλολ. ἐπιμ. Γιάννης Παπακώστας, Πατάκης 2006, 224. Βλ. καὶ σ. 226).

34. *Ἰστ. Ἀρχ. Ἐτ.* 108.

35. Συνοικία Ἀχαρνῶν.

36. Σ. Καρούζου, *Τὸ Βῆμα*, 31 Δεκεμβρίου 1964.

37. *Ἑλληνικά* 7, 1934, 5.

38. Ἀπὸ διηγήσεις μαθητῶν του γνωρίζουμε πῶς γινόταν ἡ παράδοση τῶν μαθημάτων του. Ἀπὸ τὸ βιβλίον ἐπισκεπτῶν τοῦ μουσείου Δελφῶν μαθαίνουμε πῶς στὶς 22 Ἰουνίου τοῦ 1921 ἐπισκέφθηκε τὸ μουσεῖο συνοδεύοντας τοὺς φοιτητὲς τῆς φιλολογίας σὲ ἐκπαιδευτικὴ ἐκδρομὴ. Ἀνάμεσα στοὺς φοιτητὲς ἦταν ὁ Ἰωάννης Ἀντιφῶν Συκουτρῆς καὶ ἡ κατόπιν γυναίκα του Χαρὰ Πετυχάκη, ὁ Ἰωάννης Θ. Κακριδῆς καὶ ἡ κατόπιν γυναίκα του Ὁλγα Κορνηνοῦ, ἡ Ἑλένη Φίλιππου, Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων ποῦ πῆρε ὡς σύζυγο τὸν ἐξαίρετο Νικόλαο Παπαδάκη καὶ παρατιήθηκε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία. Ὅλοι οἱ φοιτητὲς τῆς ὁμάδας ἦταν μόνον 15.

39. *Περικλῆς* 12, 5: κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθύς ἦν τότε ἄρχαιον, ἀκμῆ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν· οὕτως ἐπανθεῖ καινότης αἰεὶ τις, ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ αἰεθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμειγμένην τῶν ἔργων ἔχοντων.

Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὸν Χ. Τσοῦντα ὀφείλω στὸν φίλο Στέφανο Ἡμελλο.

MAURICE DRUON

(1918-2009)

Στις 14 Ἀπριλίου ἀπέθανε ὁ Maurice Druon, Γάλλος λογοτέχνης, πολιτικός, διπλωμάτης, μέλος τῆς Académie française καὶ ξένος ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὁ Maurice Druon δὲν ὑπῆρξε μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τὸ σημεῖομα τοῦτο σκοποῦ ἔχει νὰ θυμίσει στοὺς ἐταίρους τῆ στάση του, τὸ 2001, ἀπέναντι στὸ μεγάλο ζήτημα τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος ποὺ κατέστρεψε τὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ.

Τὸ ἐνδιαφέρον του ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι εἶχε ἐξαίρετη κλασικὴ παιδεία, γνώριζε τὴν Ἑλλάδα, τὴ φύση καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς, ἔργα του ἔχουν θέματα ἑλληνικὰ καὶ εἶχε στενὸ φιλικὸ σύνδεσμο μὲ ἐξέχοντες Ἕλληνες, μάλιστα μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ¹. Παρακολουθοῦσε τὰ ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ὀρισμένα ζητήματά τῆς τὰ συζητοῦσε. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ μᾶς παραξενεῦει ἡ ἀντίδραση τοῦ Maurice Druon στὸ ζήτημα τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος.

Ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱστορία, τὰ γράμματα ἢ τὶς τέχνες θεωροῦν ὅτι κάθε τι σχετικὸ τοὺς ἀφορᾷ. Ὅταν δημοσιεύτηκε ὁ πάπυρος μὲ τὴν *Ἀθηναίων Πολιτεία* τοῦ Ἀριστοτέλους, στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ., κατάπληξη καὶ χαρὰ κατέλαβε τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὸ ἴδιο συνέβη κι ὅταν δημοσιεύτηκε ὁ *Δύσκολος* τοῦ Μενάνδρου καὶ θὰ συμβαίνει κάθε φορὰ ποὺ κάτι χαμένο ἕως τώρα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων γίνεται κτῆμα μας. Ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο δὲν εἶναι κενὸ γράμμα γιὰ ἀνθρώπους ὅπως ὁ Maurice Druon. Ὅταν κάτι ποὺ ὑπάρχει, ποὺ ἔχει διασωθεῖ μέσα στοὺς αἰῶνες τῶν πολέμων, τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν ἀλλαγῶν, ἐξαφανίζεται μὲ βάνουσο τρόπο, ὅπως γίνεται στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1950, οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀγαποῦν τὸν κλασικὸν κόσμον τὸ αἰσθάνονται ὡς προσωπικὴ ἀπώλεια.

Ὅταν, τὸ 2001, ὁ Μ. Druon πληροφορήθηκε τὰ σχέδια τῆς ἑλληνικῆς Κυβέρνησης γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ λεμβοδρομίου στὸν Μαραθῶνα, ἔστειλε στὸν ἐπίτιμο Ἀντιπρόεδρο τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐταιρείας Pierre Amandry² ἐπιστολὴ διαμαρτυ-

ρίας καὶ κατάπληξης. Ἐπειτα ἀπὸ λίγο δημοσίευσε ὀξύτατο ἄρθρο στὴν ἐφημερίδα *Le Figaro* μὲ τὸ ὄποιο, δικαίως, κατέκρινε τὶς ἑλληνικὲς ἐνέργειες, ἀντίθετες πρὸς κάθε ἔννοια πολιτισμοῦ, ἱστορίας, παράδοσης καὶ συνέπειας. Φυσικὰ οἱ λόγοι τοῦ Maurice Druon, ὅπως καὶ τοῦ πλήθους τῶν ξένων, λογίων κυρίως, ποὺ διαμαρτυρήθηκαν ἐγγράφως καὶ μὲ δημοσιεύματα γιὰ τὴν κακοποίηση τῆς ἱστορικῆς παράδοσης, δὲν εἶχαν καμία ἐπίδραση στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι, ἡ ὁποία πραγματοποίησε τὰ σχέδιά της. Ὁ Μ. Druon μάλιστα ἔδωσε τὴν ἔρμηνεία του γιὰ τὴ στάση αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων: ils ne pensent qu'au fric.

Καταστροφὲς ὅπως τοῦ Μαραθῶνος εἶναι ἀνεπανόρθωτες καὶ ἀκολουθοῦνται καὶ συμπληρώνονται μὲ νέες καὶ μεγαλύτερες. Ἡ ἐπίκληση τῆς ἀρχαιότητος, τῶν προγόνων, τῶν ἔργων τους καὶ τῶν κατορθωμάτων τους σκοποῦ ἔχει νὰ καλύψει τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ κατωτερότητα ἐκείνων ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι κληρονόμοι τῶν ἀρχαίων καὶ ἔχουν δικαίωμα νὰ διαχειρίζονται τὴν κληρονομιά κατὰ τὸ γούστο τους.

Ἀκολουθοῦν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Maurice Druon πρὸς τὸν Pierre Amandry καὶ τὸ δημοσίευμα στὴν ἐφημερίδα *Le Figaro*.

ACADÉMIE FRANÇAISE | 23, Quai de Conti, VIe | Le Secrétaire perpétuel | MD/sf-203/2001 | Faise, le 19 mars 2001 | Cher Ami | La plaine de Marathon transformée en lac, pour les Jeux Olympiques! les bras m'en tombent.

Il ne faut pas hurler contre les Talibans parce qu'ils détruisent les Bouddhas monumentaux, si l'on s'apprête à noyer le champ de bataille le plus illustre de l'Occident! Alors que, quand on trouve n'importe quel bout de mur antique dans le sol d'Athènes, on arrête toute construction! Ils sont fous, ces gens-là. Ou bien, à l'exemple de l'illustre Samaranch, ils ne pensent qu'au fric.

Je vais saisir l'Académie française, dont l'indignation, j'imagine, ne sera pas moindre que celle de votre Compagnie. Et puis je verrai ce qu'il convient de faire, individuellement ou collectivement.

Quand je proposai, il y a vingt-cinq ans, et soutenu par le

Conseil de l'Europe, d'installer un site permanent des Jeux à Olympie, il avait été prévu à proximité, sur le littoral, un bassin qui convenait parfaitement. C'est le comité olympique grec, déjà! qui fit capoter le projet.

Soyez donc assuré de mon soutien et croyez, cher Ami, à mes sentiments dévoués. | Très à vous | Maurice Druon |

[Κάτω ἀριστέρá]: Monsieur Pierre Amandry | Membre de l'Institut.

Figaro, 29 Mai 2001

La plaine de Marathon sous les eaux | Indécence olympique
| par Maurice Druon | de l'Académie française |

La rumeur, d'abord faible, parut tellement incroyable qu'on négligea d'y porter attention. Mais bientôt elle s'est enflée, elle a pris corps; elle s'est faite projet et peut-être déjà décision. On s'apprête à transformer la plaine de Marathon en lac, pour y organiser les épreuves d'aviron aux Jeux olympiques de 2004. Le scandale est gros.

Il n'y a rien à Marathon, nous répond-on, aucun vestige. En effet, il n'y a rien, sinon un site capital de l'histoire de l'humanité. C'est sur le rivage de Marathon que Darius le Grand, guidée par Hippias, tyran d'Athènes chassé par son peuple et passé au service de l'ennemi, fit débarquer ses troupes en 490 avant Jésus-Christ. C'est dans cette plaine, «*le champ de fenouil*», que Miltiade, ayant vainement attendu des Lacédémoniens défaillants, lança ses dix mille hoplites contre les Perses, deux fois plus nombreux, enveloppa leurs ailes et les anéantit.

Première victoire d'un peuple libre, et qui voulait le rester, contre un despotisme impérial. Sans Marathon, il n'y aurait eu ensuite ni les Thermopyles ni Salamine. Sans Marathon ne se fût pas développée la civilisation grecque dont nous sommes issus, avec les idéaux auxquels nous nous référons encore aujourd'hui. Si Coubertin institua l'épreuve du Marathon, c'était pour remémorer ces idéaux-là, et rappeler que le coureur fameux venait annoncer aux siècles à venir la liberté.

Mais qui, aujourd'hui, au Comité international olympique, se soucie encore de Coubertin?

Il paraîtrait que, dans toute la Grèce, il n'y a pas un seul plan d'eau ni un seul val utilisable où puissent se dérouler les compétitions nautiques: pourtant il me souvient que, voici vingt et un ans, je proposai et fis voter par le Conseil de l'Europe la résolution 738, qui visait à donner aux Jeux olympiques un site permanent en Grèce. Ce site, à quelque trente kilomètres d'Olympie, sur le littoral du Péloponnèse, devait s'appeler la Nea Olympia et être pourvu d'un statut international. Tout avait été prévu, y compris un bassin pour les épreuves d'aviron.

Naturellement, le projet resta sans suite, et le Comité olympique grec ne fut pas le dernier à le faire capoter. On était au début de l'ère Samaranch des jeux, où toute opération olympique s'accompagne d'un froissement de dollars, ou de drachmes. Un site permanent, à tout le moins pour les grandes épreuves classiques, et c'en était fini des compétitions à coup de milliards entre les villes candidates.

Les initiateurs de l'opération Marathon ont été plus avisés que nous. L'inondation de la plaine ne sera pas provisoire. Les installations légères nécessaires pour les concurrents et les spectateurs seront remplacées, ensuite, par des constructions à destination touristique. Et les guides pourront conter aux visiteurs la légende du «rameur» de Marathon. Quel bel exemple l'olympisme à la mode mercantile nous donne là! Vite, créons une piste pour formule 1 autour de l'ossuaire de Douaumont!³

J'aurai l'indécence de poser quelques questions: que font le ministère des Affaires culturelles grecques, et ses services archéologiques, qui gèlent toute construction à Athènes, dès qu'on découvre, en en creusant les fondations, les quelques pierres d'un coin de mur antique? Que fait la noble Académie d'Athènes, à laquelle j'ai l'honneur d'être associé, et qui a vocation à témoigner pour la civilisation hellénique? A-t-on oublié les vers d'Eschyle, a-t-on oublié Hérodote, a-t-on oublié Plutarque? Que fait l'Unesco? La notion de «patrimoine

national» ne joue-t-elle pas pour les lieux qui furent une étape essentielle de l'histoire universelle?

Les criaileries des «écolos» obtiennent qu'on crée une «réserve naturelle» pour garder un territoire à trois ours pelés. N'entendra-t-on pas notre souhait que certains lieux, à commencer par Marathon, soient décrétés «réserves historiques»?

La destruction des Bouddhas d'Afghanistan a provoqué la réprobation universelle. La noyade de Marathon ne soulèvera-t-elle aucune protestation? Il est beau de toujours penser aux «retombées économiques»; encore faut-il ne pas retomber trop bas; et il y a des limites à l'indécence, fût-elle olympique.

1. Βλ. τὸ ἄρθρο του στὴν ἡμερησία *Le Monde*, 30 Ὀκτωβρίου 1974: «La Grèce, Karamanlis et la démocratie».

2. Βλ. *Ὁ Μέντωρ* 78, Ἀπρίλιος 2006, 1-28.

3. Douaumont: «Κοινότης στὴν περιοχὴ τοῦ Βερντέν. Τὸ ἐκεῖ ὄχυρὸ κατελήφθη ἐξ ἐφόδου ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς μάχης τοῦ Βερντέν (25 Φεβρουαρίου 1916) καὶ ἀνακατελήφθη ἀπὸ τὸν γαλλικὸ στρατὸ στὶς 24 Ὀκτωβρίου τῆς ἴδιας χρονιᾶς. Ἐνα ὀστεοφυλάκιο, καθιερωμένο τὸ 1932, ποὺ περιέχει τὰ λείψανα 300.000 στρατιωτῶν, δεσπόζει στὸ πεδίο τῆς μάχης».

οὐ πάνυ γε ῥάδιόν ἐστιν εὐρεῖν ἔργον ἐφ' ᾧ
οὐκ ἄν τις αἰτίαν ἔχοι. χαλεπὸν γὰρ οὕτω τι
ποιῆσαι ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν, χαλεπὸν δὲ
καὶ ἀναμαρτήτως τι ποιήσαντα μὴ ἀγνώ-
μονι κριτῇ περιτυχεῖν.

Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 8, 5

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

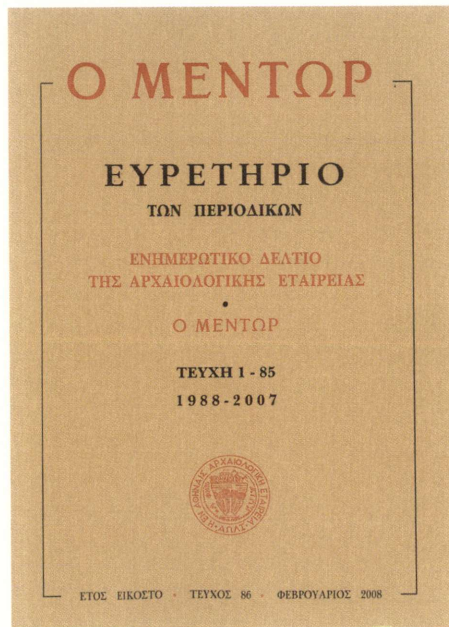
ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΤΕΥΧΗ 1 - 85

1988 - 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Β.Χ.Π., Έπισημείωση: 1 • Άντιστοιχίες: 2 • ΟΥΡΑΝΙΑΣ ΒΙΖΥΗΝΟΥ, Ι. Εύρετήριο θεμάτων: 3-23 • ΙΙ. Εύρετήριο κυρίων ονομάτων: 24-83 • ΙΙΙ. Εύρετήριο συγγραφέων καὶ δημοσευμάτων: 84-109.

Σχήμα 17×24 εκ.

Διατίθενται σὴν Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ, Πανεπιστημίου 22, Ἀθήνα 106 72,
τηλ. 210 3625531 • Fax 210 3644996 • secr@archetai.gr • www.archetai.gr
Ἀποστέλλονται ἐπίσης ἐπὶ ἀντικαταβολῇ, κατόπιν παραγγελίας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΑΠΑΤΗ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΡΟΣΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Χρονογραφικό

Χρονογραφική έκθεση περί των πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποῦ παρέχουν δημοσιευμένα κείμενα καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς περιόδου 1833-1863. Οἱ περίοδοι Λουδοβίκου Ρόσς (1834-1836) καὶ Κυριακοῦ Σ. Πιττάκη (1836-1863). Οἱ ἀτελέσφορες προσπάθειες γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς ἀντιλήψεις τῶν προσώπων ποῦ τὴν διηύθυναν. Ἡ δημιουργία καὶ ἡ πορεία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος. Ἡ βραχύβια Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ. Ἡ ἐξαγωγή ἀρχαίων. Τὰ ἐκμαγεῖα. Οἱ ἀναστηλώσεις. Ὁ βίος τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη καὶ ἡ διαμάχη του μὲ τὸν Λουδοβίκο Ρόσς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

Συντομογραφίες

Κεφάλαιο 1: Ὑστατὴ Τουρκοκρατία καὶ Ἐπανάσταση. *Κεφάλαιο 2:* Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, Καποδίστριας. *Κεφάλαιο 3:* Μετὰ τὸν Καποδίστρια. Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ. *Κεφάλαιο 4:* Περίοδος Weissenburg. *Κεφάλαιο 5:* Ὁ Πιττάκης Συνεργάτης τοῦ ἐπὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων. *Κεφάλαιο 6:* Ἀπόλυση τοῦ Weissenburg. *Κεφάλαιο 7:* Ὁ Ῥόσς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος. *Κεφάλαιο 8:* Κύριο ζήτημα ἢ Ἀκρόπολις. *Κεφάλαιο 9:* Ἡ ἑλληνικὴ αὐταπάτη τοῦ Λουδοβίκου Ῥόσς. *Κεφάλαιο 10:* Τὰ μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Ῥόσς. *Κεφάλαιο 11:* Ἡ ἐξαγωγή τῶν ἀρχαιοτήτων. *Κεφάλαιο 12:* Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. *Κεφάλαιο 13:* Τέταρτη διάρθρωση τῆς Ὑπηρεσίας. *Κεφάλαιο 14:* Ἡ Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικὴ. *Κεφάλαιο 15:* Τὰ Μνημεῖα τοῦ Μεσαίωνος στὴν Ἀθήνα. *Κεφάλαιο 16:* Ἡ περιπέτεια τοῦ Ῥόσς συνεχίζεται. *Κεφάλαιο 17:* Νέα Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ. Ὁ Ραγκαβῆς καὶ τὸ ἔργο του. *Κεφάλαιο 18:* Κτύπημα ἀπὸ τὴ Γερμανία. *Κεφάλαιο 19:* Παύει ἢ ἔκδοση τῆς Ἐφημερίδος. *Κεφάλαιο 20:* Ἀπόπειρα ὀργάνωσης τῆς Ὑπηρεσίας. *Κεφάλαιο 21:* Οἱ Γάλλοι ἐπιγραφικοὶ. *Κεφάλαιο 22:* Ὁ Πιττάκης δυσανασχετεῖ. *Κεφάλαιο 23:* Τὰ ἐκμαγεῖα. *Κεφάλαιο 24:* Ἐπιστημονικὲς προσπάθειες. *Κεφάλαιο 25:* Νέοι πολέμοι τοῦ Πιττάκη. *Κεφάλαιο 26:* Δεύτερη παύση τῆς Ἐφημερίδος. Τὸ τέλος τοῦ Πιττάκη. *Κεφάλαιο 27:* Ἡ Ἐφημερὶς ἐπανεκδίδεται. *Κεφάλαιο 28:* Τὸ ἔργο τοῦ Πιττάκη. *Κεφάλαιο 29:* Τὰ κατάλοιπα τοῦ Πιττάκη. *Κεφάλαιο 30:* Ἡ ὑπόθεση Fallmerayer. *Κεφάλαιο 31:* Καὶ πάλι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς. **Ἐπίλογος.**

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: 318 ἔγγραφα καὶ κείμενα τῆς περιόδου 1801-1863 γιὰ ζητήματα ἀρχαιολογικά.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΘΕΡΜΟΣ 1

ΤΟ ΜΕΓΑΡΟ Β ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΙΕΡΟ

Η ΝΕΑ ΑΝΑΣΚΑΦΗ

ΥΠΟ ΤΟΝ ΝΑΟ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ (1992-2003)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ
2. ΟΙ ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ
3. ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑΣ. ΟΙ ΕΠΟΧΕΣ
4. Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ Ο ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΡΟΥ Β
5. Η ΚΕΡΑΜΙΚΗ, ΤΑ ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΛΙΘΙΝΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ
6. Η ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΟΝ ΘΕΡΜΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΘΝΟΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΠΡΩΙΜΟ ΘΕΡΜΟ

7. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑΣ
8. Ο ΑΠΟΛΛΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΙΕΡΟ
9. ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΙΕΡΟ ΚΑΙ Η ΕΘΝΟΤΗΣ ΤΩΝ ΑΙΤΩΛΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ
ΣΧΕΔΙΑ - ΠΙΝΑΚΕΣ